

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za sociologiju

diplomski rad

**Zdrav razum kao politička kategorija: Primjer pokušaja uspostave
neoliberalne hegemonije kroz državni udar u Čileu 1973.**

Velimir Gašparac

mentor: Doc. dr. sc. Hajrudin Hromadžić

Zagreb, prosinac 2015.

Sadržaj

Uvod	1
1 - Zdrav razum kao temelj svakodnevice	3
1.1 - Odnos znanja i moći	5
1.2 - Gramscijeva politizacija pojma zdravog razuma	8
2 - Primjer intervencije u sadržaj zdravog razuma – Neoliberalizam kao hegemon	12
2.1 - Povijesni uvod	12
2.2 - Osnovne crte neoliberalizma – kapitalistički realizam.....	15
2.3 - Država blagostanja kao suprotstavljen pojam	19
2.4 - Uloga intelektualaca u uspostavi neoliberalne hegemonije.....	22
3 - Čile kao neoliberalni laboratorij	25
4 - Zaključak	34
5 - Literatura	37

Uvod

Namjera ovog rada jest iz kritičke perspektive analizirati pojam 'zdravog razuma' i pokazati kako, suprotno intuitivnom shvaćanju spomenutog pojma, isti posjeduje političku dimenziju u čiji je sadržaj moguće intervenirati čineći ga pritom jednim od glavnih uporišta društvene hegemonije. Naime, rad počiva na Gramscijevoj razradi pojma *senso comune* što se u hrvatskom prevodi kao 'zdrav razum', a kojeg je Gramsci razradio u svojim pismima iz zatvora¹. Ovakav prijevod u kontekstu korištenja terminologije s jedne strane stvara određene probleme jer se spomenut pojam i u engleskom jeziku pojavljuje kao *common sense*, što bi se zapravo trebalo prevoditi kao 'uvriježeno mišljenje'. Umjesto toga je u hrvatskom jeziku kroz pridjev 'zdrav' zapravo učitana vrijednosni stav koji kod Gramscija ne postoji stvarajući dojam da su društvene prakse obuhvaćene 'zdravim razumom' u principu formalizirane i potvrđeno pozitivne, odnosno po svom principu općekorisne u tolikoj mjeri da postaju samorazumljive i neupitne. Dapače, Gramsci razvija teoriju o razlikovanju *senso comune*-a, dakle vrijednosti opće uvriježenog stava i *buon senso*-a, kojeg definira kao zapravo 'zdravog', odnosno kritički nastrojenog. To nas dovodi do određene terminološke komplikacije jer bi prema Gramscijevoj teoriji, spomenuti *buon senso* zapravo bolje bilo prevoditi kao 'zdrav razum', a *senso comune* kao 'uvriježeno mišljenje'.² S druge strane, takvo učitavanje pozitivne dimenzije olakšava u konačnici očitavanje razlika između samog simboličkog sadržaja zdravog razuma, zajedno s praksama koje sadrži, i direktnih posljedica koje taj sadržaj ima na svakodnevnu društvenu reprodukciju, čineći ga tako političkom kategorijom. To je, uostalom, i jedan od razloga zašto sam zadržao uvriježenu terminologiju u hrvatskom jeziku. Drugi razlog za zadržavanje jest i sam fokus ovog rada u koji bi pretjerano bilo uvrstiti i analizu Gramscijeve terminologije u kontekstu prijevoda na hrvatski jezik, što prelazi i stručne kompetencije autora s obzirom na sociološko obrazovanje.

Stoga će se u prvom dijelu rada analizirati komplementarnost Gramscijeve teorije o povezanosti 'zdravog razuma' i društvene hegemonije, Foucaultove teorije diskursa uz

¹ Gramsci. A. (1971.), *Selections from the Prison Notebooks*, London, Lawrence & Wishart

² Radi razumljivosti samog rada, a i prije svega zbog nedostatka lingvističkog obrazovanja, odlučio sam koristiti uvriježeni prijevod pojma *senso comune* kao 'zdrav razum', a *buon senso* ostavljati u njegovom engleskom prijevodu kao *good sense*. Naravno, u poglavlju 'Gramscijeva politizacija pojma' objašnjeno je razlikovanje.

Harveyeve doprinose pri analizi uporišta svakodnevnog reprodukcije, što će se uspostaviti kao nadgradnja radu Bergera i Luckmanna o temeljima i uvjetima reprodukcije svakodnevnog života. Navedeni teorijski okvir kao prvo postavlja koncept zdravog razuma kao temelj za spomenutu reprodukciju svakodnevnog života, a kao drugo pokazuje da je unatoč spomenutoj prividnoj prirodnosti i samorazumljivosti pojma isti politička kategorija s obzirom da je njegov sadržaj moguće mijenjati u skladu s interesima određenih društvenih skupina koje često prelaze granice nacionalnih država. U drugom dijelu će se kao primjer političke intervencije u sadržaj zdravog razuma sa ciljem preustroja društveno-ekonomskih odnosa dati angažman neoliberalnih ekonomista, pripadnika tzv. Čikaške škole, u Čileu polovicom 20. stoljeća, a u suradnji s pripadnicima čileanskih društvenih elita, što odgovara Gramscijevoj teoriji o metodama za uspostavu hegemonije.

1 - Zdrav razum kao temelj svakodnevice

Naizgled se čini kako je razmatranje svakodnevice neproblematičan proces s obzirom na njenu prividnu očitost i samorazumljivost. Naime, zbog same strukture bazične egzistencije u kontekstu biološke reprodukcije i, ako se to tako može reći, neimanja izbora u sudjelovanju u njoj (naravno ako se izuzme samoubojstvo) čini se da je ona evidentna i ne iziskuje poseban analitički napor da bi je se shvatilo. Svako živo biće, pa tako i ljudi, temelji dobar dio svoje egzistencije na ispunjavanju osnovnih fizioloških potreba, no ukoliko se pođe dalje od te razine, pogotovo u kontekstu ljudskog društva, postaje jasno da je za samu organizaciju i reprodukciju te egzistencije, ako se analiza proširi van objašnjavanja određenih pojava pukim refleksima razvijenima na razini vrste, nužna uspostava određenog tipa formalnog organizacijskog okvira koji bi trebao sadržavati određene odgovore na svakodnevne izazove s kojima se pojedinac susreće i time održava reprodukciju svakodnevnog života. No koji je sadržaj takvog formalnog okvira, na čemu se temelji i kako se uspostavlja?

Solidno polazište za analizu tih uvjeta reprodukcije svakodnevice dali su Berger i Luckmann u svom radu iz 1966.³, *Socijalna konstrukcija zbilje*. Definiirajući odmah na početku predmet svog istraživanja, dakle svakodnevni život, kao zbilju koju ljudi interpretiraju i koja je za njih subjektivno ispunjena značenjima kao koherentan svijet, daju na znanje kako će proučavanju tih procesa pristupiti iz fenomenološke perspektive, ne tragajući za uvjetima koji su omogućili nastajanje i formiranje tih značenja. Iako predmet ovog rada nije distinkcija između određenih socioloških teorija, pa se tako ovdje neće detaljno analizirati sam fenomenološki pristup dvojice autora, neki osnovni pojmovi koje autorski dvojac uvodi pokazat će se iznimno korisnima za daljnji razvoj teme rada.

Kako kažu Berger i Luckmann⁴:

'Unutar tako izgrađenih semantičkih polja moguće je objektiviranje, čuvanje i akumuliranje kako biografskog tako i historijskog iskustva. Dakako, ta akumulacija je selektivna, pri čemu semantička polja određuju što će se zadržati a što „zaboraviti“ kako od pojedinačnog, tako i

³ Berger, P. L., Luckmann, T. (1967.), *The Social Construction of Reality*, New York, Anchor Books , str. 60

⁴ ibid.

od društvenog totalnog iskustva. Zahvaljujući toj akumulaciji konstituira se društvena zaliha znanja, koja se prenosi s generacije na generaciju, i koja pojedincu stoji na raspolaganju u svakodnevnom životu.'

Takvo utilitarno viđenje kolektivnog korpusa znanja kao recepta za snalaženje u svakodnevici u svojoj osnovi ne dovodi u pitanje, marksističkim rječnikom rečeno, realne historijske uvjete koji ih formiraju, odnosno na koje odgovaraju. No, odakle uvijek ponovno dolazi moment ponavljanja tih recepata, o čemu ovisi hoće li se zadržati, hoće li se izmijeniti s obzirom na promijenjene okolnosti ili će naprosto izumrijeti kad za njihovim sadržajem više neće postojati potreba? Iako fascinantno, porijeklo kulture, što se u antropologiji primjerice razumije kao zajednički nazivnik za ta, kako kažu Berger i Luckmann, *semantička polja*, nije primarni fokus ovog rada, pogotovo s obzirom na kompleksnost tog pitanja. No upravo nam je zbog toga ovako posložena analiza od izvanredne koristi. Berger i Luckmann naime, ne ulaze u razloge zbog kojih neki društveni obrazac ili kulturna vrijednost nastaju, već se fokusiraju čisto na načine na koje se znanje o okruženju, utilitarno po svojoj prirodi, koristi i reproducira na razini svakodnevice. No, 'ono što je prisno nije uvijek i poznato', parafraza je Hegelove misli. Naime, ukoliko svakodnevicu svedemo tek na reprodukciju dominantnih kulturnih obrazaca koja se ne propituje, znači ne teži se otkrivanju njene pozadine i uvjeta koji je diktiraju i u kojima nastaje, može se dogoditi da ostanemo na fenomenološkoj razini. Iako je fenomenološki pristup metodološki vrlo koristan u određenom kontekstu, naša analiza mora ipak biti smještena u nešto širu sliku. Proživljavajući svakodnevicu na način da je se uzima zdravo za gotovo s temeljem na afirmativnom i nekritičnom odnosu spram zdravog razuma ostajemo bez alata koji su nam potrebni da riješimo očite probleme i kontradikcije sa kojima se u njoj susrećemo.

Kratkog primjera radi, Sigmund Freud u svom radu '*Nelagodnost u kulturi*'⁵ iz 1930. govori o nepomirljivom sukobu između pojedinčevog stremljenja ka slobodi, tj. ispoljavanju prirodnih nagona i pritiscima koje društvo, tj. civilizacija vrši nad njim, odnosno represiji. U kontekstu freudovske ekonomije nagona spominje se upravljanje na kulturnoj razini ljudskim instinktima ograničavajući ih na način da se suzbijaju kroz različite forme represije. Iako intrigantan, Freudov pristup i pitanja koja postavlja, nisu predmet ovog rada, no daju

⁵ Freud, Sigmund (1979.), *Nelagodnost u kulturi*, u: *Iz kulture i umetnosti*, Matica srpska, Beograd

naslutiti iz perspektive psihologije da određena trvenja i sukobi unutar društva postoje i nisu tako lako rješivi. Kako pristupiti njihovom proučavanju? Kako ih kontekstualizirati?

Značajno, Berger i Luckmann odmah u sljedećem paragrafu⁶ spominju kako se ta *društvena zaliha znanja* bazira na življenju u *zdravorazumskom svijetu svakodnevnog života opremljenim specifičnim korpusima znanja*, a za primjer daju situaciju gdje stanovnik siromašnog predgrađa zna da si ne može priuštiti drugačiji život kojeg bi valjda predstavljalo preseljenje u 'bolji' dio grada⁷. No, ono što se u takvom promišljanju izostavlja, pored analize uvjeta koji su do takvog njegovog stanja doveli, jesu i uvjeti koji bi ne samo omogućili njegovo preseljenje već u konačnici i omogućili da su svi dijelovi grada podjednako poželjni za stanovanje. Pored toga, bitna komponenta za zdravorazumsko oformljivanje i utemeljenje društvenih odnosa jest i svijest stanovnika 'boljeg' dijela grada da je po pitanju materijalnih uvjeta života situacija takva, odnosno nepromjenjiva. Uzajamno prepoznavanje pozicija tako se svodi na fenomen koji na sustavnoj razini funkcionira u određenoj vrsti *statusa quo* i prihvaća se kao jedini moguć, odnosno dalje se ne propituje. Takvo postavljanje odnosa dakle ne problematizira uvjete pod kojima se odvija društvena reprodukcija niti propituje principe na kojima su utemeljeni ti procesi jer iz razmatranja izuzima dvije bitne komponente: materijalne i druge uvjete pod kojima se odvija reprodukcija, te razloge zbog kojih se odvija baš na taj način da je za društveno funkcioniranje nužno postojanje dviju krajnosti: bogatstva i siromaštva. Upravo su uvjeti za održavanje takvih odnosa vrlo zanimljivi za dublju analizu.

1.1 - Odnos znanja i moći

Berger i Luckmann u svojoj analizi načina na koji se socijalna zbilja konstruira ne prelaze granicu pragmatičnosti življenja u dobro globaliziranom svijetu. No, nju bi, za početak, trebalo analitički prijeći iz razloga što se ne može ignorirati, primjerice, mogućnost da očita prostorna raspodjela, koja nužno odražava i onu ekonomsku u principu postoji i funkcionira kao nepravda za koju sadržaj *semantičkih polja* i njegovi popratni dominantni recepti za održavanje svakodnevice, a otjelovljeni u zdravom razumu djeluju kao legitimirajući faktor. Drugim riječima, kako je npr. legitimacija neravnomojne raspodjele društvenog bogatstva

⁶ Berger, P. L., Luckmann, T. (1967.), *The Social Construction of Reality*, New York, Anchor Books, str. 60

⁷ *ibid.*

pronašla svoje uporište u zdravom razumu, odnosno postala društvena činjenica? Iako je to pitanje zanimljivo, možda bi bolje bilo problem postaviti na ponešto drugačiji način: u čemu je utemeljen taj dominantan zdrav razum? Ukoliko stoji tvrdnja Bergera i Luckmanna da to utemeljenje proizlazi iz *specifičnih korpusa znanja* koji se svakodnevno potvrđuju, onda valja poći korak dalje i ustvrditi u kojem su odnosu ta znanja i posljedice koje imaju za one koji ih usvajaju i reproduciraju, a potom i kako ona nastaju i postaju relevantna.

Upravo se analizom tih odnosa intenzivno bavio Michel Foucault koji u svojoj knjizi *'Znanje i moć'*⁸ navodi:

'...pretpostavljam da proizvodnju diskursa u svakom društvu kontrolira, selekcionira, organizira i redistribuira stanoviti broj procedura čija se uloga sastoji u tome da umanje njegove moći i opasnosti, da gospodare njegovim slučajnim zgodama, da izbjegnju njegovu tegobnu, zastrašujuću materijalnost.'

Te dalje:

'Jer diskurs nije tek ono što izražava borbe i sisteme vladavine, već ono zbog čega i pomoću čega se vodi borba, moć koje se valja dočepati.'

Ovdje on uvodi pojam diskursa, odnosno redefinira ga, definirajući ga kao simbolički sustav unutar kojeg se točno određuje o čemu je moguće unutar pojedinog sustava govoriti i na koji način, što u kontekstu ranije iznesenih teorija Bergera i Luckmanna služi kao nadgradnja s obzirom da prema njegovoj teoriji istog, diskurs zapravo funkcionira kao glavni mehanizam za formaciju ranije spomenutih *specifičnih korpusa znanja*. Tako se izravno dotiče problematike da se upravo kroz diskurs koji prevladava u određenoj sredini mogu više ili manje izravno ocrtati kompleksni odnosi moći. Oni tako nisu ograničeni samo na pojedine i vremenski ograničene činove uspostave autoriteta gdje se direktno djeluje naspram nekog objekta kako bi se uspostavio odnos, već, *'moć proizvodi; proizvodi stvarnost; proizvodi domene objekata i rituale istine'*⁹. Za Foucaulta sam govor, odnosno jezik posjeduje svojevrsnu iluziju samorazumljivosti koja se očituje u tome da iako određeni jezik sam po

⁸ Foucault, M., (1994.), *Znanje i moć*, Zagreb, Globus, str. 116

⁹ Foucault, M., (1991.), *Discipline and Punish*, London, Penguin Books, str. 194

sebi može biti 'jasan', on je zapravo konstruiran na takav način da u većini slučajeva zapravo prikriva ne samo odnose moći već i načine na koje se uspostavljaju i kroz praksu iznova potvrđuju. Upravo taj aspekt govora da ograničava što je moguće misliti, tj. unutar kojih okvira se zadržava spoznaja ukazuje da unutar jezika postoji jasan odnos između znanja i moći. Iz takve analize znanstvene discipline i pripadajući korpusi znanja, kao i načini na koje se uspostavljaju naravno nisu izuzeti. Tako Foucault ustvrđuje da je o nečemu moguće govoriti jedino ukoliko je taj predmet postavljen kao predmet od interesa u određenom povijesnom trenutku. Na primjeru viktorske Engleske i diskurzivnoj poplavi usredotočenoj na seksualnost pokazuje kako ona u obliku u kojem je danas poznajemo praktički nije niti postojala, kao diskurzivni objekt, dok se nije počela širiti kroz uspostavu specifičnih korpusa znanja o njoj što su je definirali na određen način, obično podređen društvenoj kontroli s obzirom da su glavni proponenti, zagovaratelji novog govora, ali i discipline o seksu bili u golemoj većini buržujci, novonastala vladajuća klasa u Europi nakon Francuske revolucije u 18. stoljeću. Ograničavajući seksualnost novim moralom i uspostavom novog znanstvenog polja koji ju svodi samo na prakticiranje u određenim prilikama i pod određenim okolnostima, a gotovo uvijek u korist kontrolirane reprodukcije stanovništva, jasno je da je nešto što do tada nije postojalo kao 'problem' postalo učinkovito kontrolirano kroz discipline, uz sva pripadna znanja i načine konstrukcije istih, te je promišljanje seksualnosti na određen period bilo znatno ograničeno i oblikovano u interesu kako vladajuće klase tako i države. Foucault cijeli taj proves još naziva i nastankom biopolitike¹⁰. Trebalo je pričekati stotinjak godina da se takav diskurs dovede u pitanje do čega je i došlo dolaskom seksualne revolucije u drugoj polovici dvadesetog stoljeća iako ista podosta duguje naporima članova Frankfurtske škole poput Wilhelma Reicha i ostalih koji su pokazali kakvu štetu navedena ograničenja imaju po društvo po pitanju izlaganja nepotrebnom, ali za manipulaciju korisnom stresu, što je Reich u dobroj mjeri i pokazao u svojoj studiji *'Masovna psihologija fašizma'*¹¹. Drugim riječima, na ovom primjeru vidimo da u modernom kontekstu (s početkom na prijelazu u 19. stoljeće), svjedočimo pojavi novih načina vladanja koji se ne odvijaju više samo kroz razne edikte pojedinih vladara i njihovu izravnu intervenciju u živote

¹⁰ Foucault, M., (2008.), *The birth of biopolitics : lectures at the Collège de France, 1978-1979*, New York, Picador

¹¹ Reich, W., (1998.), Zagreb, Naklada Jesenski i Turk

njihovih podanika, već društvo u kojem prividna objektivnost pojedinih znanstvenih disciplina ima legitimirajuću funkciju u uspostavi određene političke agende. Na taj način odnos između znanja i moći postaje neupitan, a iluzija o nezavisnosti znanosti od odnosa moći nestaje. Odnosno, pravilnije je reći da u kontekstu ovog rada ovakva perspektiva služi kao nadgradnja elementarne, tj. fenomenološke razine u pravcu razumijevanja pojma zdravog razuma kao polja na kojem se vrlo često vodi politička borba oko njegovog sadržaja budući da isti funkcionira kao temelj za reprodukciju svakodnevnog života.

1.2 - Gramscijeva politizacija pojma zdravog razuma

Problematičnost ideje *zdravog razuma* i popratne iluzije samorazumljivosti, kao i neovisnosti od realnih društvenih odnosa primijetio je i Gramsci koji se u osnovi donekle slaže s Berger-Luckmannovom definicijom zdravog razuma kao šarolike zbirke svakodnevnih praksi koje egzistiraju kako bi pružile rješenja za određene vrste problema, no on u svojoj analizi polazi još dalje tražeći zapravo povijesno podrijetlo takvih tipova znanja i njihovo utemeljenje u određenim uvjetima pod kojima su se razvili. Započinje s tvrdnjom kako je: 'ključno uništiti raširenu predrasudu da je filozofija čudna i teška stvar samo zato što je specifična intelektualna aktivnost posebne kategorije specijalista ili profesionalnih i sustavnih filozofa.'¹² Početna točka mu je ukazivanje na to da je zapravo svaki čovjek filozof u određenoj mjeri, barem u onom kontekstu u kojem se filozofija smatra konkretnom društvenu aktivnosti u kojoj svi ljudi sudjeluju. Takvu, nazovimo to tako, neprofesionalnu filozofiju on naziva 'spontanom'. Njen opseg opisuje sljedećim točkama¹³:

1. samim jezikom koji je ukupnost određenih poimanja i koncepata, te se nikako ne sastoji samo od riječi gramatički ispražnjenih od sadržaja

2. '*senso comune*'-om, i '*buon senso*'-om

3. popularnom religijom

Utoliko je nemoguće filozofiju ograničiti na profesionalne filozofe koji obično pripadaju višim društvenim slojevima, što je po Gramšiju zapravo privid jer su svi ljudi misaoni baveći se

¹² Gramsci. A. (1971.), *Selections from the Prison Notebooks*, London, Lawrence & Wishart, str. 323

¹³ *ibid.*

svijetom oko sebe i primjenjuju određene društvene obrasce ponašanja sadržanih u, između ostalim, zdravom razumu. Ovdje je dakle nužno razlikovati *sensu comune*, koji se obično prevodi kao zdrav razum i *buon senso* koji je u principu različit od zdravog razuma utoliko što sadrži kritičnu refleksiju i principe pragmatičnog promišljanja čovjekove okoline, iako je u zdravom razumu sadržan. Njihov odnos od posebne je zanimljivosti. Za Gramscija je zdrav razum dakle također *specifičan korpus znanja* koji sadrži čitav niz vrijednosti destiliranih iz prijašnjih razdoblja društvenog razvoja, a koje su zbog svojih praktičnih primjena preživjele kao relevantne u sklopu određenog društva, utemeljen na *good sense*-u koji djeluje u principu kao njegova 'kičma', tj. jezgra za ono što se može ukratko opisati kao ljudsko, moć rasuđivanja i kao takav sadrži temelj za razvoj revolucionarnog potencijala.¹⁴ U tom smislu ne postoji samo jedan zdrav razum, već njih nekoliko, ovisno o sredini u kojoj se nalazimo, tj. društvenom okruženju. Čak je i ideja o postojanju jednog jedinstvenog zapravo konstruirana, jer prema Gramsciju: '*Ne postoji samo jedan zdrav razum već je i to proizvod povijesti i dio povijesnog procesa... povijesnog nastajanja.*'¹⁵ Za sad je bitno ukratko usporediti Gramscijev koncept zdravog razuma, utjecaja pod kojim se formira i Foucaultovu ideju o čvrstoj povezanosti između moći i znanja, tj. nužnosti poimanja filozofije kao bitnog aspekta političkog djelovanja.

Ukoliko je *good sense* zapravo pojam koji označava ljudski kognitivni kapacitet, vrijednosti sadržane u zdravom razumu su zapravo njegova simbolička nadgradnja i kao takva u principu podložna konstrukciji i političkoj intervenciji. Kako Gramsci kaže, u povijesnim trenucima kada određenoj društvenoj skupini raste politička moć, nju nužno prati i određena filozofija koju ona promiče i na kojoj je njena moć utemeljena.¹⁶ Nadalje opisuje kako je zdrav razum u velikom broju slučajeva tek sediment u odnosu na dominantne vrijednosti vladajućih klasa, te tako šire narodne mase koje su u odnosima moći u jasno podređenom položaju, nemaju izbora, s obzirom da svojom svakodnevicom ne upravljaju na potpun način jer generalno ne reprodukcijom ne upravljaju na direktan način, pa te dominantne obrasce misli i djelovanja

¹⁴ Krancberg, S., Common Sense and Philosophy in Gramsci's "Prison Notebooks" (1986.), u: Studies in Soviet Thought, Vol. 32, No. 2 (Aug., 1986), pp. 163-181, Springer, New York

¹⁵ Gramsci. A. (1971.), Selections from the Prison Notebooks, London, Lawrence & Wishart, str. 325.

¹⁶ *ibid.*

internaliziraju i reproduciraju, no u bitno kaotičnijem obliku pošto ih mogu tek kopirati na temelju osobnog iskustva. U tom smislu im dublji uvid nužno izostaje jer po Gramsciju način na koji se takav zdrav razum disperzira u društvu nije dijalektičan, odnosno ne kontekstualizira se u odnosima ili bolje rečeno borbi između više snaga. Ukratko, kroz uspostavu hegemonije, odnosno političku dominaciju što uključuje i upravljanje ekonomskim procesima uz čitav niz normi vezanih uz moral, običaje i ponašanje čije širenje podupiru institucije pod kontrolom određene klase, što se jasno vidi na ranije navedenom povijesnom primjeru Foucaultove analize povijesti seksualnosti¹⁷, kreira se novi tip zdravog razuma koji sve to podrazumijeva, ali ne i objašnjava na razini da bi svi uključeni u njegovu reprodukciju bili svjesni svoje pozicije i odnosa moći koji je uvjetuju. Drugim riječima, intervenira se u politički sadržaj zdravog razuma redefinirajući ga. Gramsci tako ukazuje na društvenu konstruiranost zdravog razuma koji se s jasnim političkim implikacijama uspostave određene hegemonije diskurzivno distribuira i ojačava stvarajući iluziju objektivnosti iako zapravo odražava vrijednosti određene klase i pojednostavljeno rečeno, pogleda na svijet. Uzevši u obzir kompleksnu i kompozitnu prirodu zdravog razuma on je jedan od bitnijih mehanizama za afirmaciju određenog društvenog poretka. Foucaultova analiza diskursa kao utjelovljenja odnosa između znanja i moći, tj. stvaranja okvira unutar kojeg su vrlo strogo ograničeni kognitivni kapaciteti kroz specifičnu konstrukciju načina na koji se o određenim temama govori, ukoliko uopće, zapravo je vrlo komplementarna konceptu zdravog razuma s obzirom na ulogu koju ima u političkom djelovanju, tj. uspostavi hegemonije. Upravo ta spoznaja ključna je za kritičku analizu društvenih uvjeta koji održavaju trenutno dominantni tip društvenog uređenja, kapitalizam, ali su i omogućili razvoj njegove posljednje faze u nizu – neoliberalizma.

U današnjem kontekstu gdje se kapitalistički, tj. neoliberalan, sustav proizvodnje i društvenih odnosa općenito nameće kao dominantan, a njegovi se principi uređenja ekonomskih odnosa rekonceptualiziraju, iako u načelu osnovi princip profita ostaje isti, i promiču kroz njegovu posljednju od faza razvoja, neoliberalizam, zanimljivo je analizirati kako se znatan pritisak stavlja na smanjenje kontrole države nad ekonomskim odnosima u društvu dok u isto vrijeme i poprilično paradoksalno ona nezamjenjivo egzistira kao oslonac za provođenje

¹⁷ Foucault, M., (1994.), Znanje i moć, Zagreb, Globus

reformi u korist navedenog ekonomskog modela. Na tragu ranije crtice o Freudovoj analizi ambivalencije koja vlada u društvu po širokom spektru pitanja, koja ćemo za sad suziti samo na ona ekonomske prirode, nije preuzetno pretpostaviti da s obzirom na prirodu zdravog razuma da se uz poprilično slabe, tj. nedefinirane, selekcijske mehanizme prihvaćanja novih znanja u svoj korpus znanja u najvećoj mjeri ipak preuzima one organizacijske i kognitivne obrasce koji su u društvenoj reprodukciji dominantni. Uzevši u obzir ranije iznesenu ideju o tome da pukim kopiranjem u situaciji neimanja alternative zapravo povijesna uvjetovanost tih obrazaca ostaje skrivena i nedokučiva, zdrav razum u ovom kontekstu može figurirati kao mehanizam društvene kontrole s obzirom da djelovanje na promjeni uvjeta reprodukcije biva poprilično teško u situaciji gdje geneza tih uvjeta kao ni pozicija njenih sudionika nisu posve jasne. Na tom tragu Lefebvre u svom radu *'Kritika svakidašnjeg života'* unosi jedan izvrstan analitički moment¹⁸ koji vrlo dobro podcrtava ranije izneseno:

'(...) ljudi uglavnom ne znaju kako žive (...) Znaju li što žele? Da, sve očiglednije, sve manje se mogu nasamariti. Je li im jasan njihov položaj, njihovi društveni odnosi? Nisu. (...) Oni razumiju tek nižu stepenicu i neposrednu višu stepenicu na društvenoj ljestvici. Upravo ta društvena ljestvica ima, među ostalim, ovu funkciju: sakriti ono što bi otkrilo udaljene društvene slojeve i klase jedne drugima. Unatoč nebrojenim slikama, ili zbog tog obilja predodžbi, „siromašni“ jedva mogu zamisliti svakidašnji život 'bogatih'. Zamišljaju ga po uzoru na vlastiti život, što ga novac čini lakšim. Presenećeni su moći i bogatstvom kad se pokazuju (...) Bogatstvo pretvara bogate u olimpljanine, nedostupne, izvan svakidašnjice, gore. Postoji, dakle, nešto društveno, 'nesvjesno', kao i nešto 'imaginarno'. Kako da ih se smjesti? U dubinu? Na to pitanje odgovara od samog početka kritika svakidašnjice: oni su sadržaj predodžbi. Oni nad kojima se vlada zamišljaju tek preko simbola poredak kojega su dio.'

Iz gornjeg citata je jasno da, u skladu s Gramscijevom teorijom o tome da je simbolički sadržaj zdravog razuma dobrim dijelom sediment od dominantne društvene klase, društvene činjenice kao produkt diskursa djeluju u smislu stvaranja iluzije prirodnosti postojećih društvenih odnosa što je dodatni moment u njihovoj legitimaciji. U situaciji uspostave

¹⁸ Lefebvre, H., *Kritika svakidašnjeg života*, 1988. Zagreb, Naprijed, str. 512.

hegemonije dominantna klasa je u poziciji da intervenira u diskurs na način da u određenoj mjeri diktira sadržaj zdravog razuma. Tim je više jasno da u ovim okvirima dominantnoj klasi nije u interesu da otkrije dinamiku društvenih odnosa iz koje njena dominacija proizlazi. U tom smislu nije dovoljno društvene činjenice, odnosno zdravorazumske obrasce uzimati kao nepromjenjive i neovisne o društvenim odnosima, na način na koji ih Berger i Luckmann promatraju, a koji ih kako smo utvrdili sasvim direktno oblikuju kroz argumentaciju i politizaciju pojmova na temelju Foucaultovih i Gramscijevih teorija, već je potrebno dati konkretan povijesni primjer gdje se takva intervencija pokušala i u dobroj mjeri uspjela sprovesti.

2 - Primjer intervencije u sadržaj zdravog razuma – Neoliberalizam kao hegemon

2.1 - Povijesni uvod

Nakon što je na nekoliko teorijskih primjera pokazano da je u simbolički sadržaj zdravog razuma moguće intervenirati i oblikovati ga u skladu s određenim političkim ciljem, te je približno ocrtan mehanizam za takvo korištenje samog pojma što za rezultat ima širenje, primjerice, iznimno štetnih praksi za širu populaciju, utjelovljenih u kapitalističkom načinu proizvodnje odnosno društvene reprodukcije, potrebno je barem okvirno proučiti gdje su takve tendencije nastale, odnosno u kojem se povijesnom trenutku dogodila ta promjena koja je kao centralno mjesto društvenog života postavila tržište, a za cilj i, paradoksalno, mjeru razvoja društva izdvojila profit, tj. kapitalnu dobit, a kasnije i pokušati dati primjer intervencije u sadržaj zdravog razuma.

Naime, nakon niza građanskih, odnosno buržujskih revolucija koje su manje-više uspješno kroz određen period smijenile feudalni poredak u Europi (za njegov kraj trebalo je pričekati početak dvadesetog stoljeća i prvi svjetski rat), klasa buržuja¹⁹ bila je slobodna uspostaviti nove mehanizme upravljanja državnim okvirom i ekonomijom unutar, ali i van njenih granica. U striktno političkom smislu feudalni sustav s pripadajućim plemstvom i kraljem zamijenio je parlamentarni višestranački sustav u kojem se kroz mehanizam glasanja biraju narodni predstavnici, dok je u političko-ekonomskom smislu došlo do orijentacije na promjenu koncepta upravljanja tržištem, odnosno proizvodnjom. Usredotočenost na zaštitu državnih, odnosno nacionalnih tržišta kroz stroge kontrolne mehanizme trgovine i proizvodnje zamijenila je tendencija deregulacije zakonskog okvira u korist slobodne trgovine, što je zapravo i jedna od temeljnih vrijednosti liberalizma kao takvog. Hudelson navodi osnovne vrijednosti takozvanog klasičnog liberalizma koji pripada europskoj tradiciji. To su: sloboda religije, sloboda govora, sloboda tiska i sloboda okupljanja.²⁰ Uz njih navodi još i zalaganje za slobodu tržišta što se spominje kao centralan dio liberalne misli. Iako ostaje nejasno, a s

¹⁹ U radu se termin buržoazija (franc. bourgeoisie) koristi u kontekstu klase koja u svom posjedu ima sredstva za proizvodnju, kako ju je definirala marksistička tradicija.

²⁰ Hudelson, R., (1999.), *Modern Political Philosophy*, New York, M. E. Sharpe, str. 37.

obzirom na povijesni odmak i fokus ovog rada poprilično teško analizirati točan mehanizam kojim su se te ideje popularizirale u tom povijesnom razdoblju, kao niti točan uzrok, što tvrdi i Foucault²¹. Kao činjenica ostaje da se to zbilja dogodilo i da je bilo od fundamentalne važnosti za razvoj zapadne misli o državi. Harvey²² ukratko opisuje neoliberalizam kao:

'...teoriju političkih ekonomskih praksi koje predlažu da je čovjekova dobrobit najbolje zastupljena oslobođenjem osobnih poduzetničkih sloboda i vještina unutar institucionalnog okvira kojeg karakteriziraju snažna pravna zaštita privatnog vlasništva, slobodna tržišta i slobodna trgovina. Uloga države je stvaranje i očuvanje institucionalnog okvira primjerenog za takve prakse.'

Za sad je od koristi zadovoljiti se još dodatnim obrazloženjem koje predstavlja Foucault u svojim predavanjima o biopolitici.²³ On tu promjenu detektira u osamnaestom stoljeću kad se događa pad državne moći, tj. slabljenje njene regulatorne uloge na tržištu gdje se stvari okreću u smjeru da zakoni tržišta počinju dobivati primat u odnosu na one državne od kojih se očekuje da im se prilagode:

'...tržište sačinjava mjesto veridikcije, a pri tome mislim da postaje mjesto potvrde-falsifikacije prakse upravljanja državom. Posljedično, tržište određuje da dobra vlada više nije samo ona koja funkcionira u skladu s pravdom... Tržište sada znači da dobra vlada mora funkcionirati u odnosu prema istini. (...)'

Također:

'Pojednostavljenim i barbarskim rječnikom rečeno, tržište od mjesta jurisdikcije, što je bilo do početka osamnaestog stoljeća... (...) postaje mjesto veridikcije. Tržište mora izreći istinu (dire le vrai); mora izreći istinu u odnosu na državne prakse. Od tada pa nadalje, njena je tek

²¹ Foucault, M., (2008.), The birth of biopolitics : lectures at the Collège de France, 1978-1979, New York, Picador, str. 34

²² Harvey, D., (2005.), A Brief History of Neoliberalism, Oxford University Press, New York, str. 2

²³ Foucault, M., (2008.), The birth of biopolitics : lectures at the Collège de France, 1978-1979, New York, Picador, str. 30

*sekundarna uloga veridikcije ona koja naređuje, diktira i propisuje jurisdikcijske mehanizme, ili njihov nedostatak, na kojima [tržište] mora biti artikulirano.*²⁴

Foucault ovdje uvodi ključan pojam veridikcije kojim označava proces kojim se kroz uporabu određenih mehanizama određeni politički sadržaj uspostavlja kao istinit. Pritom je bitno za naglasiti da se ovdje zapravo ne radi eksplicitno o proizvodnji 'istinitog diskursa'²⁵ kao takvog već promoviranja načina na koji subjekti mogu sami sebe otkriti i definirati kroz određene mehanizme, drugim riječima diskurzivnim metodama poduprtim stvarnim praksama iz svakodnevice pomoću kojih se ustanovljava istina. U ovom slučaju tržište postaje mjesto veridikcije na način da se metode koje prakticira određena dominantna društvena skupina počinju promatrati kao relevantnije od drugih zbog toga što generiraju, ili se barem tako percipiraju, simbolički sadržaj koji u tom povijesnom kontekstu uživa primat. Konkretno na povijesnom primjeru Foucault analizira kako je tržište, kroz tranziciju po pitanju vladajućih elita, postalo jedno od centralnih mjesta društvenog života umjesto tek jedna od domena koje su bile kontrolirane od strane države ili općenito govoreći društva. Pomak koji se dogodio u smislu rekonceptualizacije ideje tržišta od one gdje, prema Foucaultu, tržište postoji kao mjesto jurisdikcije, odnosno nadležnosti određenih tijela (države na primjer), koja se provodi u skladu s određenim ciljem, recimo osiguravanjem da cijene određenih proizvoda budu prihvatljive što široj populaciji kako bi joj ostale dostupne ili osiguravanjem kupaca od prevare kroz određenu standardizaciju cijena, prema ideji da principi funkcioniranja tržišta trebaju biti u najvećoj mogućoj mjeri prepušteni sami sebi. U prvom slučaju tržište je mjesto na kojem još uvijek ima prostora za princip pravednosti, što znači određenu garanciju pristupačnosti unutar distribucijske mreže dobara i usluga, dok se u drugom slučaju, onom veridikcije, tržišna kretanja tretira kao da posjeduju apsolutnu vrijednost, te se u skladu s principima koji vladaju na tržištu čitavo društvo treba organizirati. Zakoni tržišta mogu funkcionirati samo ukoliko nisu ograničeni drugim zakonima, što je uostalom i jedan od glavnih zahtjeva liberalne ekonomske škole – deregulacija tržišta u što većoj mjeri. Pretenzije neoliberalne škole u smislu gdje se neoliberalizam smatra kao

²⁴ *ibid.*, str. 32.

²⁵ McGushin, E. F. (ur.), *Foucault's Askesis: An Introduction to the Philosophical Life* (2007.), Northwestern University Press, Evanston, str. 11.

suvremena faza razvoja liberalne misli koja je u određenoj mjeri nadrasla čak i tradicionalno poimani kapitalizam, da postane dominantna u promišljanju svijeta općenito opisuje i Harvey:

*'...Drži (neoliberalizam, op. a.) da će društvena dobrobit biti maksimizirana kroz maksimizaciju dosega i frekvencije tržišnih transakcija, te namjerava sve ljudske napore dovesti u domenu tržišta.'*²⁶

Naoko kontradiktoran zahtjev pripadnika neoliberalne škole da država ograniči svoje intervencije tek na puko održavanje formalnog okvira države u smislu da se aktivno propagira slabljenje državnog regulatornog potencijala u korist oslobađanja i poticanja tržišno fokusirane ekonomije dok se u isto vrijeme inzistira na održavanju formalnog državnog okvira kako bi se takve politike zbilja mogle provoditi odražava zapravo lažnu dilemu s obzirom da poanta neoliberalizma nije u a priori protivljenju državi kao takvoj već umjesto toga u vrednovanju tržišne veridikcije iznad svega. U tom je kontekstu stoga jasno da će se povećanju državne regulativne moći protiviti ne radi inherentnog neprijateljstva već radi ograničenja koje postavlja u odnosu na slobodu tržišta, to jest bolje rečeno slobodu kretanja kapitala. Čak štoviše, na primjeru neoliberalnih reformi u Čileu polovicom dvadesetog stoljeća vidjet će se da je državni aparat, a pogotovo njegovi represivni dijelovi, prepoznat i korišten kao najjači saveznik zagovaratelja neoliberalnih reformi, a sa ciljem uspostave hegemonije.

2.2 - Osnovne crte neoliberalizma – kapitalistički realizam

Kako Harvey (2005.) spominje u svom radu 'Kratka povijest neoliberalizma':

*'Neoliberalizam je, ukratko, kao oblik diskursa, postao hegemon. Ima sveprožimajuće učinke na načine razmišljanja do mjere gdje je postao ugrađen u zdravorazumski način na koji mnogi od nas interpretiraju, žive i razumijevaju svijet.'*²⁷

U tom smislu on čini i našu svakodnevicu s obzirom da su trenutačno u svijetu države koje barem u nekom obliku ne prakticiraju neoliberalan model razvoja u značajnoj manjini. U tom smislu čak je i Kina kao jedan od posljednjih, naravno nominalno govoreći, bastiona

²⁶ Harvey, D. (2005), A brief history of neoliberalism, New York, Oxford University Press, str. 3

²⁷ ibid., str. 120

socijalizma u dobroj mjeri liberalizirala svoje tržište otvorivši ga stranim kapitalnim ulaganjima.²⁸

Nakon što su izneseni argumenti kojima se nastojalo osporiti prividnu ideološku nezavisnost ideje zdravog razuma, odnosno njegovog sadržaja, barem u kontekstu europskih zemalja unatrag stotinjak godina, nužno je navedenu analizu upotrijebiti za bavljenje genezom trenutnog, Gramscijevim rječnikom hegemonskog okvira i, kao prvo, njegovim povijesnim podrijetlom, a potom i time tko su njegovi glavni zagovaratelji, što se sve kani smjestiti u kontekst kako trenutne tako i opetovanih kriza kapitalističkog sustava, te mehanizama koji se koriste za njihovu sanaciju.

Mark Fisher u svojoj knjizi *'Kapitalistički realizam'*²⁹ uvodi pojam kapitalističkog realizma kako bi ocrtao hegemonsku poziciju koju danas kapitalizam (odnosno neoliberalizam) ima u ekonomskoj sferi na svjetskoj razini. Nalazeći porijeklo pojma još u Zapadnoj Njemačkoj 1960-ih godina gdje je nastao kao umjetnički pravac, prvo kao parodija na socijalistički realizam, a onda i kao stil koji bi u umjetnosti bio kadar utjeloviti estetsko-ideološke postavke neoliberalnog kapitalizma koji je do tad bio konceptualno predstavljan u najvećem broju slučajeva samo kroz reklamne kampanje različitih proizvođača, odnosno marketing kao takav. Službeno nastao 1963. kao ime izložbe Sigmara Polkea, započeo je kao kritički osvrt na konzumerizam i zapadni kapitalizam općenito, želeći kroz svojevrsnu anti-umjetnost prikazati novu realnost u kojoj su se našli pod utjecajima reklamne industrije koja je promovirala jedan novi životni stil. No, kasnije su njemački umjetnici nastojali, pod snažnim utjecajem američke pop-kulture, predočiti nastajanje nove konzumerističke kulture koja je u suštini suprotnosti sa socijalističkim realizmom. Dok je socijalistički realizam kao službena umjetnička doktrina Sovjetskog Saveza nastojao umjetnički intervenirati u pravcu emancipacije širih društvenih skupina kroz utjelovljivanje svijesti o važnosti i nužnosti materijalne baze, tj. svojevrsno glorificirati proletere i važnost koju imaju u svakodnevnoj društvenoj reprodukciji, kapitalistički je realizam bio, barem ispočetka usmjeren na ironičnu kritiku kapitalizma kroz prikaze veličanja individualizma i dobara masovne potrošnje. Iako u početku, kako je

²⁸ ibid.

²⁹ Fisher, M. (2011), *Kapitalistički realizam*, Zagreb, Naklada Ljevak, str. 35.

spomenuto, ironičan naziv umjetničkog pravca usmjeren na kritičko promatranje novih društvenih okolnosti, pojam se u Fisherovom radu ponovno pojavljuje u poprilično ozbiljnijem kontekstu. Kako Fisher navodi³⁰:

'Kapitalistički realizam kako ga ja razumijem ne može se ograničiti na umjetnost ili na kvazipropagandistički običaj na koji funkcionira oglašavanje. On je više nalik prožimajućoj atmosferi, koja uvjetuje ne samo proizvodnju kulture već i reguliranje rada i obrazovanja, a ponaša se kao neka vrsta nevidljive barijere koja ograničava misao i djelovanje.'

Prezentirajući ovdje hegemoniku poziciju kapitalizma koji se nameće kao društveno uređenje, dakle ne samo ekonomsko, bez alternative, Fisher dalje iznosi argumente u prilog tezi da danas postoji poprilično opipljiva ideja kako drugačije društveno uređenje zbilja niti ne može postojati, to jest da je kapitalistički realizam, jedina moguća realnost. Referirajući na Frederic Jamesovu poznatu misao kako je 'lakše zamisliti kraj svijeta nego kapitalizma', Žižek se poziva na poplavu filmova katastrofe koji su se počeli pojavljivati krajem 20. stoljeća, primarno iz holivudske produkcij³¹, a čime želi prezentirati prisutnost određene nemogućnosti zamišljanja alternative čak niti u jednom takvom mediju kao što je film, gdje se kroz kreativni proces puno lakše može spekulirati, da ne kažem maštati, o drugačijim društvenim uređenjima. Iz ovoga se da zaključiti kako je kapitalistička realnost u principu politički uvjetovana, odnosno ima vrlo jasnu političku pozadinu. Prema Badiou-u:

'Modernizacija je naziv za strogu i servilnu definiciju mogućega. Te „reformе“ neizbježno nastoje učiniti nemogućim ono što je nekad bilo ostvarivo (za najveći broj ljudi) i učiniti profitabilnim (za prevladavajuću oligarhiju) ono što to nekad nije običavalo biti.'³²

Fisher u prilog političkoj odnosno ideološkoj uvjetovanosti samog prikaza realnosti, tj. onoga što bi trebalo biti moguće a što ne, također citira Alenku Župančić, koja o 'načelu realnosti' kaže sljedeće³³:

³⁰ ibid.

³¹ Žižek, S. (2008), Pervertitov vodič kroz film, Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb

³² citirano prema Fisher, M. (2011), Kapitalistički realizam, Zagreb, Naklada Ljevak, str. 37

³³ ibid. str 38.

'...nije neka vrsta prirodnog načina povezanog s time kako stvari jesu... Načelo realnosti je samo ideološki posredovano; moglo bi se čak tvrditi da ono uspostavlja najrazvijeniji oblik ideologije, ideologije koja sebe prikazuje kao empirijsku činjenicu (a koju smo skloni opažati kao neideološku). Upravo bismo ovdje trebali biti najoprezniji prema funkcioniranju ideologije.'

U borbi za kritiku takvog stanja i ekonomskog, ali očito i šireg principa društvenog uređenja ključno mjesto ima upravo zdrav razum kao glavno ideološko uporište. Dok se Fisher tako korištenjem pojma kapitalističkog realizma argumentirano nadovezuje na osporavanje prikaza kapitalističkog sustava proizvodnje kao prirodnog, što je tendencija nekoliko teoretičara neoliberalne provenijencije, dapače i čitavih škola liberalne misli (poput Čikaške o kojoj će kasnije u radu biti više govora), Harvey zapravo koristi veoma slične argumente, vidljivo iz citata s početka poglavlja, kako bi doveo u vezu ideološke borbe i sadržaj zdravog razuma. Naime, prema Harveyu, preduvjet za dolazak u moć svakog ideološkog sklopa je taj da se njegove osnovne vrijednosti, to jest one koje se pri diseminaciji diskursa u korist takve perspektive prve spominju, uvijek temelje na već postojećim vrijednostima određenog društvenog okruženja. U tom smislu prati Gramscijevu podjelu razuma na zdrav i *good sense*, gdje prvi označava dio društvenog simboličkog sklopa koji je podložan intervenciji i promjeni, dok drugi označava u određenom smislu specifičan kognitivni sklop ljudske vrste, ono što nas čini ljudima i čini bazu za nadgradnju u vidu zdravog razuma.

Primjerice, ideja Milтона Friedmana o povezanosti ekonomije kapitalizma i slobode najbolje se ocrtava u njegovom često ponavljanom stavu kako je zapravo potrošački izbor po pitanju odabira konzumacije ovog ili onog proizvoda uistinu konačno ispunjenje individualne slobode.³⁴ (Neo)liberalizam je u toj perspektivi vrlo dobro 'odabrao' svoje temeljne političke vrijednosti, ljudsko dostojanstvo i individualnu slobodu, s obzirom da je vrlo teško naći moderni ideološki sklop koji bi to direktno mogao (ili kanio), osporiti. No, ono što pri ovome ostaje neizrečeno jest ključna povezanost između tih političkih vrijednosti i konkretnih ekonomskih interesa određenih klasa, odnosno onih u posjedu sredstava za proizvodnju. U tom se odnosu naime nalazi temeljna pretpostavka, a ona je ta da je ideja oslobađanja tržišta

³⁴ Klein, N. (2008), Doktrina šoka, uspon kapitalizma katastrofe, V.B.Z., Zagreb, str. 59

usko povezana uz ideju osobne slobode. Koristeći ideju slobode i vežući je uz vrlo specifične ekonomske obrasce društvenih odnosa, to jest uz manifestaciju te slobode kroz, kako se tvrdi, slobodan odabir dobara za konzumaciju na tržištu, čitav pojam slobode se ograničava čisto na ekonomsku dimenziju koja podrazumijeva i slobodno kolanje kapitala bez obzira na državne granice, što zapravo, ironično, često ide na štetu većine stanovništva koje trpi znatno pogoršanje životnih uvjeta³⁵. To je u principu i neskrivena politička motivacija povijesno najjačih i najutjecajnijih zagovornika neoliberalne škole, Friedricha Hayeka i Milтона Friedmana koji su 1947. ustanovili Mont Pelerin Society, klub ekonomista zagovornika slobodnog tržišta.³⁶ U tom smislu osnovne crte neoliberalizma i napore njegovih zagovornika za širenje diljem svijeta možemo promatrati kao dobar primjer sadržaja koji se želi direktno i namjerno ubaciti kao sadržaj zdravog razuma i time se legitimirati.

2.3 - Država blagostanja kao suprotstavljen pojam

Dolazimo tako do centralnog primjera za način na koji direktan politički interes intervenira u zdrav razum, tj. analize na koji se način neoliberalni princip organizacije društvenog života pokušavao nametnuti kao dominantan, odnosno hegemon na polovici dvadesetog stoljeća. No, radi kontekstualizacije ideoloških sukoba i previranja nužno je dati određen povijesni uvod. Uslijed burnih događaja u Europi i svijetu tijekom prve polovice dvadesetog stoljeća, od kojih su najveći Prvi svjetski rat koji je doveo do konačnog urušavanja monarhističkog društvenog uređenja, te ekonomska kriza 1929., koja je do tad bila najvećih razmjera u dotadašnjoj povijesti i time rasvijetlila opasnosti koje sa sobom nosi strogo pridržavanje *laissez-faire* ekonomske organizacije, pojavljuje se zabrinutost oko posljedica koje su ti događaji imali za političku situaciju kako u Europi tako i u svijetu. U svjetlu bujajućih ideoloških sukoba koji su se u međuratnom razdoblju dodatno zaoštrili uslijed nastalih loših materijalnih uvjeta, javljaju se ideje o nužnosti kompromisa između, u konačnici, radikalno lijevih strujanja koja su značajno dobila zamah nakon 1917. i pobjede boljševika u Oktobarskoj revoluciji i kapitalizma kako bi se osigurao socijalni mir. Situacija je bila tim ozbiljnija s obzirom na nacifikaciju Njemačke pod vodstvom Nacionalsocijalista i fašizaciju Italije pod Nacionalnom fašističkom partijom. Osjetivši opasnost od radikalnog pogoršanja

³⁵ Harvey, D. (2005), *A brief history of neoliberalism*, New York, Oxford University Press, str. 5

³⁶ Klein, N. (2008), *Doktrina šoka, uspon kapitalizma katastrofe*, V.B.Z., Zagreb, str. 61

uvjeta, te alarmiran velikom krizom iz 1929. koja je rasvijetlila punu opasnost koja prijete od potpune liberalizacije ekonomije, John Maynard Keynes, britanski ekonomist, počeo je početkom 1930-ih zagovarati model snažnijeg državnog intervencionizma u ekonomiju koji bi kroz razne mehanike (između ostalima i kroz američki program New Deal) jamčio bolje uvjete života za većinu stanovništva, u principu štiteći radništvo od izloženosti diktaturi tržišta. Drugim riječima, radilo se o inicijativi za implementaciju niza originalno ljevičarskih principa, po uzoru na marksističku teoriju koji bi djelovali kao kompromis između kapitalizma i komunizma. Takav pristup imao je dvojni ulogu. S jedne strane poboljšavao je životne uvjete radništva kroz osiguranje brojnih socijalnih prava i jaču kontrolu države nad tržištem, a s druge strane je djelovao kao obrambeni mehanizam od radikalizacije radništva i posljedičnog širenja socijalističke revolucije, što je 1920-ih godina bila realna mogućnost u nekoliko europskih zemalja³⁷. Keynes je također zabrinjavajućim smatrao situaciju u Njemačkoj u kojoj je došlo do bujanja nacizma u razdoblju nakon Prvog svjetskog rata (a paralelno s eskalacijom ekonomske krize) kad joj se nakon poraza nametnuo rigorozan režim otplate ratne odštete koji je za posljedicu imao drastično snižavanje životnog standarda njemačkog stanovništva. Keynes je smatrao da su upravo ti loši uvjeti i posljedična bijeda pogodovali dolasku toliko radikalne političke opcije na vlast. Bilo kako bilo, ta zabrinutost se povećala po izbijanju Drugog svjetskog rata koji je potvrdio nužnost uvođenja kompromisa i razvijanja modela 'države blagostanja' čija je glavna odlika bila uvođenje mjera koje su išle u korist značajnom povećanju socijalne sigurnosti za veliku većinu stanovništva putem uvođenja socijalnog osiguranja, povećanja radničkih prava i slično. Potreba za njima samo se potvrdila 1945. S jedne strane bilo je potrebno osmisliti način da se spriječi buduća radikalizacija u desno, na što su upozorili razvoj fašizma i nacizma, a s druge radikalizacija u lijevo s obzirom na sudjelovanje Sovjetskog saveza u pobjedničkoj koaliciji. Iako sam Keynes umire 1946., njegovo naslijeđe shvaćeno je veoma ozbiljno od strane zapadnih vlada, te takozvana 'Kejnzijanska škola' dobija na snazi i u poslijeratnim godinama postaje dominantna ekonomska paradigma.

No, unatoč naizgled povijesnom porazu kapitalizma uslijed ekonomskog sloma 1929. i posljedične krize i 'Velike depresije', nastojanja za ponovnim uspostavljanjem globalnog

³⁷ ibid.

ekonomskog sustava ustrojenog u skladu s kapitalističkim principima nisu nestala. Dapače, kao što je navedeno ranije, 1947., znači neposredno nakon Drugog svjetskog rata, austrijski politički filozof, Friedrich von Hayek u švicarskim toplicama Mont Pelerin je zajedno s grupom istomišljenika ustanovio istoimeno društvo koje je bilo posvećeno ponovnoj popularizaciji ideje slobodnog tržišta, a kojem je jasno glavni neprijatelj bila država i njen formalni okvir kakav se već počeo formirati u Europi u skladu s Keynesovim idejama pod nazivom 'socijalna država.' U svojoj osnivačkoj povelji društvo koje je uključivalo značajne ondašnje javne osobe poput filozofa Ludwiga von Misesa i Karla Poppera, te ekonomista Milтона Friedmana, ponešto proročkim tonom spominje ugroženost same biti zapadnog kulturnog kruga koju smješta u osobne pojedinčeve slobode utjelovljene u privatnom vlasništvu, te se poziva na otpor percipirano opresivnom državnom aparatu³⁸. Držeći da država nije kadra upravljati tržištem raspravu zapravo prenose na ideološku razinu s obzirom da su dotadašnji kapitalistički ekonomski slomovi jasno pokazali neodrživost apsolutno slobodnih tržišta bez državne kontrole. S obzirom na takve ranije poraze, bilo je nužno pronaći način za širenje ideje neoliberalizma što je imalo dvostruku motivaciju: suzbijanje prijetnje socijalizma koji se tijekom Hladnog rata širio iz Sovjetskog saveza, te promociju radikalnog individualizma, temeljnoj postavci neoliberalne teorije. Ovdje zapravo nije teško zaključiti da su spomenuti intelektualci vrlo lako našli političke istomišljenike u obliku određenog broja velikih korporacija i bogatih industrijalaca koji su ih, vidjevši da im se interesi naoko preklapaju bili spremni financirati. Posljedična eksplozija neoliberalnih *think-tankova* polovicom dvadesetog stoljeća rezultirala je stvaranjem prilika za veoma konkretne intervencije u unutrašnje politike nekoliko država krajem šezdesetih godina. Prema Harveyu³⁹ i Klein⁴⁰, najutjecajniji od njih bio je *think-tank* iz Chicaga, smješten na Institutu za društvene znanosti tamošnjeg sveučilišta, poznat kao Čikaška škola.

Ukratko, može se reći da u navedenom razdoblju, znači prvoj polovici dvadesetog stoljeća dolazi do vrlo izraženog ideološkog sukoba podcrtanog klasnim antagonizmom, što jasno prati geopolitičku situaciju u svijetu nakon Drugog svjetskog rata i zaoštavanja između,

³⁸ Harvey, D. (2005), *A brief history of neoliberalism*, New York, Oxford University Press, str. 20

³⁹ *ibid.* str. 22

⁴⁰ Klein, N. (2008), *Doktrina šoka, uspon kapitalizma katastrofe*, V.B.Z., Zagreb, str. 62

uvjetno i pojednostavljeno rečeno, socijalističkog istoka te kapitalističkog zapada. Drugačije viđenje nekoliko termina, od kojih je osnovni država, što u kontekstu situacije da su praktički sva ljudska društva u tom povijesnom trenutku bila organizirana u državnom okviru daje naslutiti da je posrijedi bila zapravo borba za definiciju samog pojma države, a potom naravno i njenih posljedičnih ovlasti. Preciznije govoreći, u kontekstu ranije iznesene Gramscijeve teorije zdravog razuma, može se reći da je ovdje posrijedi bila borba za samu definiciju političkog sadržaja zdravog razuma. Ostvariti prevlast nad tom mogućnošću intervencije u sam zdravi razum, odnosno uspostaviti hegemoniju na tom polju značilo je zapravo direktno određivati sudbine milijardi ljudi, te je posljedično borba za simbolički sadržaj navedenih pojmova imala u principu veoma značajne posljedice. Dakako, u kontekstu ovog rada takav sukob je imao dakle jasan klasni karakter s obzirom na svoju političku pozadinu, pošto je rezultat rasprave o ovlastima države bio u jasnoj vezi s određivanjem tko će doći u poziciju da upravlja resursima i sredstvima za proizvodnju na njenom teritoriju, što je zapravo vidljivo iz interesnih snaga koje su se priklonile stranama u sukobu.

2.4 - Uloga intelektualaca u uspostavi neoliberalne hegemonije

Pišući o društvenoj ulozi intelektualaca Gramsci u svojim Zatvorskim bilježnicama napominje kako svaka društvena grupa pri svojoj formaciji i uspostavljanju na političkom polju nužno podrazumijeva i organsko stvaranje vlastite grupe intelektualaca koji predstavljaju i šire njen interes, kao i činjenicu da svaka društvena grupa koja proizlazi iz povijesnog, ali i ekonomskog razvoja posebno, osim što ih organski stvara, nailazi na već uspostavljenu intelektualnu tradiciju s određenim simboličkim sadržajem⁴¹. U tom kontekstu, pozivanje vodećih neoliberalnih intelektualaca poput Friedmana na liberalnu tradiciju, što se uostalom i spominje u programu društva Mont Pelerin kao nešto što je nužno obraniti kao zapadni civilizacijski doseg, dapače i dodatno razvijati, odnosno radikalizirati, poprilično dobro objašnjava njihov način funkcioniranja i, može se reći, implikacije političke pozadine djelovanja. Tim više što se Friedman često hvalio svojim 'poduzetničkim' podrijetlom, dakle jednim o od osnovnih neoliberalnih mitova, odnosno tvornicom odjeće koju su njegovi roditelji, mađarski imigranti, kupili i vodili po dolasku u SAD. Gramsci nastavlja s tvrdnjom da je jedna od najvažnijih karakteristika svake grupe koja želi ostvariti društvenu dominaciju

⁴¹ Gramsci. A. (1971.), *Selections from the Prison Notebooks*, London, Lawrence & Wishart, str. 5

(hegemoniju), da pored stvaranja vlastitih organskih intelektualaca, znači onih koji su članovi određene grupe i izravno zastupaju i promiču njen interes 'asimilira' i one tradicionalne, koji su članovi etabliranih društvenih elita i promatraju sami sebe kao zasebnu društvenu klasu (što Gramsci osporava).⁴² S tim na umu, zalaganje pripadnika tzv. Čikaške škole neoliberalne misli za što slobodniju primjenu liberalnih ideja na području ekonomije, a u interesu ekonomskih elita, odnosno velikih kapitalista i korporacija, pozivajući se direktno na europsku intelektualnu tradiciju, no ovaj put u neoliberalnom obliku sužavanje je na vrlo specifičan ekonomski kontekst. Individualna sloboda pojedinca 'originalno' definirana poprilično šire postaje tako utjelovljena tek u njegovoj 'slobodi' da bira proizvode za konzumaciju, čime se kroz različite mehanizme direktno utječe na simbolički sadržaj zdravog razuma uspostavljajući time hegemoniju unutar određenog društva, države ili kulturnog kruga. Drugim riječima, neoliberalni kapitalizam svoju društvenu dominaciju, hegemoniju, održava i kroz uspostavu ideologije koja direktno propagira i diseminira interese posjedničke klase na širu populaciju intervenirajući tako u sadržaj zdravog razuma, tj. kolektivnih vrijednosti nekog društva.

Prema Gramsciju⁴³:

*'Ono što trenutno možemo jest odrediti dvije glavne 'superstrukturne' razine: onu koju možemo nazvati 'civilnim društvom', što je skup organizama koji se obično nazivaju 'privatnim', i onu 'političkog društva' ili 'Države'. Ove dvije razine odgovaraju u jednu ruku funkciji 'hegemonije' koju dominantna grupa provodi u društvu i kroz njega, a u drugu ruku 'direktnoj dominaciji' ili kontroli koja se provodi kroz Državu i 'pravosudnu' vlast. Funkcije o kojima se govori upravo su organizacijske i povezujuće. Intelektualci su 'zamjenici' dominantne grupe koji provode subalterne funkcije društvene hegemonije i političke vlasti.'*⁴⁴

Intelektualci tako u ovakvom sustavu igraju vrlo bitnu ulogu potvrde ili promicanja određenih ideja i posljedično normi, što se konkretno može vidjeti i na primjeru neoliberalizacije sveučilišta, na što upozorava Primož Krašovec prikazujući tendencije

⁴² ibid. str. 10

⁴³ ibid. str. 12

modernog kapitalizma da sve više intervenira u akademskom polju usmjeravajući istraživanja u striktno tržišno isplativom pravcu. Kako kaže Krašovec⁴⁵:

'...danas one (društvene nauke, op. a.) konstruktivno doprinose reprodukciji kapitalističkog sistema – jer ukoliko prirodne nauke skrbe za naučna otkrića koja tehnološkim inovacijama povećavaju produktivnost i omogućavaju uvođenje novih mašina u proizvodnju, društvene nauke se brinu za proizvodnju znanja koje omogućava beskonačne reorganizacije radnog procesa, što su dvije osnovne tehnologije koje omogućavaju ono što Marks (1987, 436–467) naziva proširenom reprodukcijom.'

Možda povijesno najzanimljiviji primjer takvog pokušaja smjene zdravog razuma, odnosno intervencije u isti uz ključan oslonac na tradicionalnim, ali i novostvorenim organskim intelektualcima možemo naći u Čileu tijekom polovice dvadesetog stoljeća. Naime, paralelno s razvojem države blagostanja u Europi i Sjevernoj Americi pod utjecajem kejnzijanske ekonomske teorije, u Južnoj Americi, to jest na njenom krajnjem jugu, dolazi do promicanja doktrine 'developmentalizma'. Ona je generalno osmišljena krajem Drugog svjetskog rata kao direktna alternativa komunističkom pokretu koji je prema mišljenju poglavito SAD-a prijetio preuzimanjem vlasti u tzv. 'zemljama trećeg svijeta' koje su nakon rata u velikoj mjeri počele ostvarivati neovisnost. Koncipirana kao izravni klasni kompromis željela je oslabiti agitacijska nastojanja lokalnih komunističkih partija među radništvom ratom ili kolonijalnom eksploatacijom poharanih država. Iako u osnovi temeljena na kapitalističkom principu, samo s bitnom klauzulom fokusiranosti na zaštitu nacionalnog tržišta visokim carinskim tarifama, ta doktrina imala je za cilj nizom ekonomskih, odnosno socijalnih mjera poboljšati životni standard za najveći broj stanovnika neke države, kupujući time zapravo društveni mir. S obzirom na promociju tzv. 'državnog kapitalizma', developmentalistička je doktrina uživala potporu SAD-a koje su kroz takve politike zapravo vodile bitku protiv komunističkih nastojanja tzv. istočnog bloka. Može se reći da je developmentalizam u tom kontekstu imao dvije svrhe: poboljšanje svjetske ekonomije kroz poticanje ekonomskog rasta svih država štiteći pritom one tek nastale/oslobođene čime bi se svjetsko tržište u određenoj mjeri stabiliziralo, a dobit nešto pravednije raspodijelila, te kao što je već rečeno sprečavanje

⁴⁵ Krašovec, P. (2011.), Realna supsumpcija u hramu duha: klasna borba u univerzitetskom polju, jugoLink god. 1., 1. broj, Berlin, str. 34

širenja komunističkih ideja kroz poboljšanje uvjeta života radništva. Po tim ciljevima poprilično je sličan doktrini države blagostanja koja je bila razvijana u Europi još od kraja 19. stoljeća. Iako postoje poprilične sličnosti između dva koncepta, za potrebe ovog rada ograničit ću se na 'sukob' između developmentalizma i neoliberalizma, upravo na primjeru Čilea iz polovice 20. stoljeća.

3 - Čile kao neoliberalni laboratorij

Upravo su zemlje tzv. Južnog čunja (Čile, Argentina, Brazil) doživjele zapravo najbrži razvoj u tom razdoblju s obzirom na, između ostalog, bogata rudna bogatstva koja su nacionalizirana čime je zapravo prihod od njih u bitnoj mjeri redistribuiran u socijalne programe. Klein spominje⁴⁶ kako je primjerice tada Argentina imala najbrojniju srednju klasu na kontinentu, a Urugvaj pismenost od 95% što su, kako ona i sama napominje, brojke koje su doprinijele da se tzv. zemlje trećeg svijeta, nazivane još i državama u razvoju, sve više počnu standardom približavati onim europskim, odnosno zapadnoeuropskim. Unatoč tome što je većina tih zemalja zadržala, u skladu s developmentalističkom teorijom, neki oblik tržišta, to jest ostala kapitalistička, u hladnoratovskim američkim strukturama javila se bojazan da preraspodjela i poboljšanje socijalnih uvjeta u tim zemljama neće biti dovoljna da zaustavi prijetnju komunizma. Tako je svoj početak dobio projekt destabilizacije niza država širom svijeta za koje se pretpostavljalo da mogu 'kliznuti' previše ulijevo. Prva država na udaru bila je Iran gdje je u akciji američkih i britanskih tajnih službi smijenjen demokratski izabran premijer Mohammad Mosaddegh koji je odmah po dolasku na vlast uveo niz progresivnih socijalnih mjera uz nacionalizaciju naftne industrije.⁴⁷ Slični će se scenariji ponavljati širom svijeta, no onaj najzanimljiviji za ovaj radi odigrat će se u Čileu polovicom dvadesetog stoljeća.

Nakon gotovo dvadesetogodišnje vladavine Radikalne stranke (1927-1952.), koja je, iako umjereno desno orijentirana, uspjela unaprijediti ekonomske uvjete u Čileu kroz smanjenje trgovinskog deficita kroz ograničenje uvoza i razvoja i ulaganja u industriju bakra, na vlast je ponovno došao populistički nastrojen general Carlos Ibáñez del Campo. Kako bi zadobio što veću potporu birača ukinuo je dugogodišnju zabranu djelovanja komunističke partije čime su se stvorili uvjeti za radikalizaciju radništva. Uzevši u obzir kratak period uspostave Socijalističke republike do 1931-1932., jasno je da je takav razvoj događaja privukao pozornost SAD-a. Može se reći da je Čile u tom smislu bio izuzetno zanimljiv kao poligon za implementaciju neoliberalne doktrine iz najmanje dva razloga koji su strateški gledano bili međusobno komplementarni. Kao prvo, tu je bio interes velikih korporacija, većinom

⁴⁶ Klein, N. (2008), Doktrina šoka, uspon kapitalizma katastrofe, V.B.Z., Zagreb, str. 62

⁴⁷ *ibid.*, str. 66

podrijetlom iz SAD-a koje su posjedovale velike dijelove čileanske ekonomije, primarno goleme rudnike bakra. Developmentalistička nastojanja u čileanskoj politici pedesetih i šezdesetih godina jasno su se kretala u pravcu nacionalizacije državnih resursa, što je bila izravna prijetnja za strane posjednike. Kao drugo, tu je bio vanjskopolički interes SAD-a koji je uključivao aktivnu strategiju suzbijanja lijevo orijentiranih pokreta u sklopu hladnoratovskih napora. Prema Klein⁴⁸ i Harveyu⁴⁹, ključnu ulogu u čileanskoj intervenciji imala je čikaška škola na čelu s Friedmanom. Naime, kako je već rečeno, osnova sukoba u Čileu odvijala se na ideološkoj liniji, gdje su se formirale, ugrubo, dvije linije od kojih je svaka imala veoma različit koncept viđenja uloge države. Prva, koju možemo označiti socijalističkom imala je viđenje države kao glavnog redistributivnog aktera što zapravo podrazumijeva njenu snažnu ulogu u upravljanju samim proizvodnim procesima kako bi se osiguralo da privredni prihodi u najvećoj mjeri ostanu unutar granica same države i omoguće izdašniju redistribuciju u vidu raznih mjera socijalne zaštite i sigurnosti. S druge strane postojala je struka tzv. neoliberalne škole mišljenja koja je u principu tražila upravo suprotno, znači smanjenje uloge države na apsolutni minimum, što je značilo ograničavanje njenog suvereniteta samo na formalni okvir koji bi trebao osigurati tek legislativnu potporu usmjerenu na očuvanje principa privatnog vlasništva i slobodnog toka kapitala. U tom kontekstu može se reći da je polovicom dvadesetog stoljeća u Čileu trajala bitka između minimalno dvije grupacije koje su imale različitu ideje oko koncepta države i polagale pretenziju na definiranje uloge iste u samom zdravom razumu. Kako kaže Harvey pozivajući se na Gramscija:

'Zdrav razum konstruiran je na temelju dugovječnih praksi kulturne socijalizacije često utemeljenih u regionalnim ili nacionalnim tradicijama... Zdrav razum stoga može biti istinski zavaravajući na način da prikriva ili krivo prikazuje stvarne probleme na temelju kulturnih predrasuda. Kulturalne ili tradicionalne vrijednosti (poput vjerovanja u Boga i zemlju ili mišljenja o položaju žena u društvu) i strahovi (od komunista, imigranata, stranaca ili naprosto 'drugih') može biti mobiliziran kako bi zamaskirao ostale stvarnosti. Riječ 'sloboda' toliko široko rezonira u zdravorazumskom razumijevanju Amerikanaca da postaje 'gumb koji

⁴⁸ ibid.

⁴⁹ Harvey, D. (2005), A brief history of neoliberalism, New York, Oxford University Press

elite mogu pritisnuti kako bi se otvorila vrata do masa' čime je moguće opravdati gotovo bilo što. Na taj je način Bush retrospektivno mogao opravdati rat u Iraku. Gramsci je tako zaključio da politička pitanja postaju 'nerješiva' kada se 'zamaskiraju kao kulturološka'. Kako bi shvatili konstrukciju političkog konsenzusa, moramo naučiti izvlačiti politička značenja iz njihovih kulturoloških omotača.⁵⁰

Zbog prostornog ograničenja ograničit ću se samo na primjer na koji je ideologija, ona koju možemo skraćeno nazvati neoliberalna, poduzela napore u smjeru preobražaja ekonomskog i političkog sustava jedne suverene države, Čilea. Naime, ako uzmemo u obzir već ranije spomenuta dva razloga zbog kojih je Čile polovicom dvadesetog stoljeća bio zanimljiv za početak provođenja neoliberalnih reformi čime je dana pretpostavka o razlozima za intervenciju, valja pristupiti kratkoj kronologiji političkih previranja u Čileu u razdoblju od 1950ih do 1970ih.

Kao što je već rečeno, snažan utjecaj developmentalističke teorije u tzv. Južnom čunju 1950-ih godina u bitnoj je mjeri obilježio pravac razvoja tih država. Jedan od najutjecajnijih ekonomista, argentinac Raúl Prebisch bio je koautor Singer-Prebischeve teorije koja se ticala ekonomskih odnosa tzv. centra (zapadnoeuropskih zemalja i SAD-a) i periferije, što je bila osnova za reorijentaciju ekonomija potonjih u pravcu jačanja državne, to jest, nacionalne ekonomije koja bi se sve više trebala fokusirati na industrijalizaciju u odnosu na dotadašnju ovisnost o uvozu⁵¹. S tim u vidu, može se reći da je akademska zajednica Južnog čunja sa jakim središtem u Buenos Airesu čiji se utjecaj jasno osjećao u Čileu i sveučilišta u Santiagu, činila prvu liniju obrane ekonomske neovisnosti u nastanku. Upravo je stoga na akademskom polju počeo prvi neoliberalni napad na nju. Albion Patterson, direktor američke Uprave za međunarodnu suradnju u Čileu, koja će se kasnije transformirati u USAID osmislio je s Theodorom W. Schultzom, pročelnikom odjela ekonomije na Čikaškom sveučilištu projekt koji je imao za cilj omogućiti stipendiranje čileanskih studenata koji su trebali dolaziti na studij u Chicago i tako ih obrazovno i svjetonazorski formirati u skladu s neoliberalnom teorijom ekonomije. Cilj je zapravo bio poprilično dobro osmišljen, paradoksalno, u skladu s

⁵⁰ *ibid.* str. 39

⁵¹ Klein, N. (2008), *Doktrina šoka, uspon kapitalizma katastrofe*, V.B.Z., Zagreb, str. 66

Gramšijevom teorijom o stvaranju organskih intelektualaca koji su nužni da svojim djelovanjem potiču i legitimiraju interese određene društvene grupacije. U slučaju Južnog čunja i konteksta mladih ekonomija koje su se usmjeravale u pravcu samostalnosti i developmentalističkog načela redistribucije idući time direktno u korist najširih slojeva stanovništva, može se reći da je društvena skupina kojoj je bila u interesu formacija intelektualaca takve provenijencije ona malobrojnih kapitalista i zemljoposjednika koji su u jeku nacionalizacija velikog broja industrijskih grana i zemlje imali najviše za izgubiti. Indikativno je da je jedan od glavnih stipendista bila fondacija tvrtke Ford. Morali su dakle stvoriti alternativu koja bi bila kadra stati u obranu njihovih interesa. Idealnog saveznika su u tom smislu našli u Čikaškoj školi. No, otpor je u akademskoj zajednici bio popriličan, dekan Čileanskog sveučilišta odbio je ponudu o suradnji, pa je Albion Patterson bio primoran sudjelovanje u projektu ponuditi Čileanskom katoličkom sveučilištu koje je istu i prihvatilo. Prema Klein, kroz program stipendiranja je u razdoblju od 1956. do 1970. prošlo stotinjak čileanskih studenata koji će u neoliberalizaciji Južnog čunja kasnije odigrati vrlo važnu ulogu. Jedan od pokazatelja uspješnosti podatak je kako je 1963. dvanaest od trinaest stalno zaposlenih profesora na Katoličkom sveučilištu svoje diplome i doktorate steklo u Chicagu. Kroz to vrijeme se Čikaško sveučilište u potpunosti posvetilo projektu, proširivši svoje kapacitete kako bi moglo primiti čileanske, ali s vremenom i studente iz ostalih zemalja Južne Amerike, te se pod velikim utjecajem Friedmana posve posvetilo obrazovanju mladih ekonomista u skladu s neoliberalnom teorijom. Čileanski studenti povratnici tako su stekli nadimak 'los Chicago boys', postajući ključni faktor u procesu kojeg Klein naziva kulturnim imperijalizmom. No, već 1960-ih je počelo biti primjećivano da iako je uspješno obrazovan velik broj čileanskih studenata, oni zbog očitog ideološkog razilaženja s developmentalističkom teorijom nisu igrali veliku ulogu u čileanskoj ekonomiji, dapače do 1970. nalazili su se na samim marginama čileanskog društva, izolirani na Čileanskom katoličkom sveučilištu. Prvotna nakana neoliberalnih snaga da promijeni smjer razvoja developmentalističkih zemalja kroz kooptiranje čileanske intelektualne elite i na taj način uspostavi hegemoniju, odnosno uspješno oblikuje simbolički sadržaj zdravog razuma pokazala se neuspješnom s obzirom da su lijeve tendencije bivale sve jačima, te su kulminaciju doživjele na predsjedničkim izborima 1970. na kojima je tijesno pobijedio socijalistički kandidat Salvador Allende. Već tada hostilna hladnoratovska politika State

departamenta dodatno se zaoštrila dolaskom Richarda Nixona na vlast 1969. Allendeova najava nacionalizacije industrije bakra, kao i uvođenje zemljišne reforme snažno je odjeknula u neoliberalnim, ali i desnim, konzervativnim krugovima. Iako je Allende od početka najavljivao da će dotadašnjim posjednicima nacionalizirana imovina biti isplaćena poštena odšteta, takav razvoj događaja općenito nije bio prihvatljiv oporbenim snagama koje su u tom trenutku intenzivirale svoju suradnju s vojskom kroz posredovanje CIA-e. Zagovornici neoliberalnih reformi tako su procijenili da će ono što Harvey naziva '*konstrukcijom pristanka*' (od eng. *construction of consent*, op. a.), a što zapravo podrazumijeva potpunu reorijentaciju, odnosno promjenu javnog mnijenja u neoliberalnom pravcu pod egidom 'slobode' koja se prema naputcima Čikaške škole trebala obistiniti kroz otvaranje tržišta, morati provesti na mnogo izravniji način, konkretno vojnim pučem.

Takva nasilna intervencija u politički sadržaj zdravog razuma sa ciljem uspostave i legitimacije nove ekonomske (a time izravno i društvene) hegemonije naziva se i, prema Klein, *doktrinom šoka*. Nakon što je u periodu od 15-ak godina postalo očito da je za društvene promjene potrebno mnogo više vremena što je bilo očito iz marginalne pozicije koja je zadesila čileanske 'dečke iz Chicaga' unatoč golemim naporima, u okolnostima izravne prijetnje bujanja socijalizma pristupilo se osmišljanju radikalnog rješenja koje će smjenu društvene paradigme obaviti, takoreći, preko noći. Odmah po Allendeovoj pobjedi u Washington D.C.-u je osnovan tzv. Odbor za Čile kojeg je oformilo nekoliko golemih američkih tvrtki s posjedima u Čileu, a kojima je ozbiljno prijetila nacionalizacija. Za primjer, jedna od vodećih članica, korporacija International Telephone and Telegraph Company (ITT), posjedovala je u tom trenutku 70% telekomunikacijske mreže u Čileu. Svrha odbora, što se kasnije pokazalo na temelju arhiva CIA⁵², bila je lobiranje pri javnim službama SAD-a, između ostalog i CIA-e, da indirektnim metodama svrgne Allendea s vlasti uskraćujući Čileu ekonomsku i političku potporu, što je uključivalo oblike pritiska kao što su sankcije od kojih je možda najučinkovitija bila ona MMF-a koji je pod pritiskom State departmenta organizirao nevidljivu kreditnu blokadu Čilea onemogućivši tako planirani razvoj koji su pripremili Allende i njegova frontaška koalicija Unida Popular. Tako se unatoč vrlo vidljivim ekonomskim rezultatima koje je Allendeova koalicija postigla u samo godinu dana vladavine (kraj 1971.), kao što je

⁵² *ibid.* str. 72

povećanje radničkih prihoda za 20-30% u 1971., smanjenja nezaposlenosti sa 6 na 3,8% i povećanje iskoristivosti industrijskih kapaciteta sa 75 na 90-100% koalicija vrlo brzo našla u veoma nepovoljnom položaju s obzirom da su protiv uspjeha prve demokratski izabrane socijalističke vlade u Južnoj Americi bili ujedinjeni neoliberalni think-tankovi, svjetske institucije poput MMF-a, domaće i strane kapitalističke elite, te, što je vjerojatno bilo presudno, konzervativne snage koje je predvodila vojska čiji su instruktori unatrag nekoliko godina bili zaposlenici CIA-e, te uz vojnu obuku prakticirali i onu ideološku u vidu agitacije protiv ljevice, konkretno komunista i socijalista koji su činili glavninu Allendeove koalicije. Kako je koalicija tijesno osvojila vlast na parlamentarnim izborima 1971. s radikalnim programom kojeg većina čileanskih elita, uključujući i vojsku, nije podržavala, jasno je da legalistički okvir na kojem je Allende inzistirao nije mogao dugo potrajati, posebno ako uzmemo u obzir već 1971. javna najavljivanja vojnog puča⁵³. Iako je lista nezadovoljnika socijalističkim režimom bila podugačka, na kraju se ipak ispostavilo da će dečki iz Chicaga pod vodstvom Milтона Friedmana u partnerstvu s vojskom koju je vodio Augusto Pinochet biti u za njih najpovoljnijoj prilici da odrede sudbinu Čilea. Parlamentarnu krizu koju je uzrokovalo neimanje većine Unida Popular u čileanskom kongresu Allende je nakanio riješiti sazivanjem plebiscita kojim bi narodu prepustio odluku o ukazivanju povjerenja njegovoj vladi. Paralelno s parlamentarnom u zemlji je vladala i ekonomska kriza uzrokovana nametnutim sankcijama, što je išlo na ruku oporbi. Plebiscit sazvan za 11. rujna 1973. nije nikada održan. Umjesto njega, vojska je odlučila upravo tad izvesti vojni udar.

O vezi između Pinocheta i Friedmana i njihovom zajedničkom planiranju svjedoči ekstenzivna dokumentacija iz koje je možda najbolji primjer citiran u Klein (2007.):

'Ako se prihvati takva politika šoka, uvjeren sam da s njom javnost treba upoznati do najmanjih pojedinosti da bi se provela u djelo u bliskoj budućnosti. Što je javnost bolje obaviještena, svojim će reakcijama još više olakšati prilagodbu.'

Naime, dan nakon krvavog puča tijekom kojeg je pod nejasnim okolnostima život izgubio i sam Allende, oprostivši se od Čilea riječima da još uvijek vjeruje u socijalistički trijumf, članove nove vlade u kabinetima je dočekala svojevrsna neoliberalna početnica, takozvana

⁵³ Jagić, J. (2014.), Čileanski put u socijalizam, Nepokoreni grad, br. 2, 2014. Mladi antifašisti Zagreba, Zagreb

'Cigla'. Riječ je naime bila o neoliberalnom ekonomskom priručniku koji su za potrebe diseminacije neoliberalnog diskursa u Čileu izradili pripadnici Čikaške škole. Iako je dokument pod službenim imenom „Program ekonomskog razvoja“ nastao 1969. u sklopu predsjedničke kampanje desničarskog kandidata Jorgea Alessandrija, nakon njegovog poraza, upravo od Allendea, uporaba priručnika nije zaživjela, da bi se opet pojavio tek prvim danom nakon puča.

Krvavi napad na predsjedničku palaču 11.9.1973. popratili su i nestanci brojnih osoba koje su bile označene kao socijalistički 'simpatizeri' ili su pak držale određene funkcije u dotadašnjoj vladi. Tisak vojne hunte pozivao je na prijavu 'narodnih neprijatelja', dok su vijesti o masovnim grobnicama tek sporadično i indirektno izlazile u javnost. Prema Klein (2007.), tijekom razdoblja vojne hunte nestalo je ili je smaknuto 3.200 ljudi, dok je najmanje 80.000 bilo zatvarano i mučeno, a procjenjuje se da ih je čak 200.000 u tom razdoblju emigriralo zbog političkih razloga.

U sklopu šok terapije, a paralelno uz odvijanje čistki kojima se željelo postići fizičko uklanjanje ideoloških neistomišljenika hunte i, posljedično, viziji Čilea Čikaške škole, odvijale su se i ekonomske reforme koje su indirektno bile sastavni dio terapije šokom. Njihovi protagonisti dovoljno govore o povezanosti Pinocheta i Chicaga u smislu da je prvi ministar ekonomije (kasnije financija) hunte bio upravo Friedmanov učenik Sergio de Castro, jedan od autora 'Cigle'. Općenito, u godinama koje su uslijedile povezanost hunte i pripadnika Čikaške škole bila je veoma uska. Dok je Pinochet ukazima drastično smanjivao državne izdatke, paralelno dižući izdatke za vojsku, te uklanjao velik broj socijalnih mjera i privatizirao značajan dio do tada javnih poduzeća, pripadnici Čikaške škole bili su oni koji su te ukaze provodili zauzimajući sva važna mjesta u državnom aparatu. Iako je u jednom trenutku Pinochetova potpora neoliberalnom programu došla u pitanje s obzirom da su lokalni kapitalisti, konkretno članovi Nacionalnog udruženja tvorničara, osjetili pritisak multinacionalnih korporacija čiji je utjecaj u vidu otvaranja granica zemlje stranim investicijama sve više jačao ugrožavajući njihove interese, neoliberalni program pod vodstvom Čikaške škole odvijao se punom parom. Godine 1975. pridružio im se i sam Friedman, koji je spektakularno dočekan na ulicama Santiaga, kako bi Pinocheta dodatno uvjerio u nužnost nastavka, pa i pooštavanja reformi. Ukoliko je Friedman i znao za masovna

ubojstva i čistke 'nepodobnih' nije se o tome očitovao, dapače pohvalio je ustrajnost čileanskog diktatora u provođenju neoliberalnog programa⁵⁴. Posljedice za stanovništvo Čilea bile su katastrofalne, 1974. inflacija je iznosila 375%, što je u tom trenutku bila najviša stopa na svijetu, a u periodu između 1973. i 1983. zatvorilo se 177.000 radnih mjesta u industriji što je rezultiralo padom razine proizvodnje na onu prije početka Drugog svjetskog rata. Posljedice za ostale sektore bile su podjednako stravične, samo za primjer, 74% prihoda prosječne čileanske obitelji odlazilo je samo za nabavku kruha u odnosu na 17% za nabavku kompletne prehrane i troškove javnog prijevoza iz 1972. O posljedicama takvih politika dovoljno govori da je Čile 2006. osma po redu najnepravednija država na svijetu prema izvješću UN-a.⁵⁵ Iste godine (2006.), kada umiru Friedman i Pinochet, Washington Post u članku slavi njihova postignuća, nazivajući razdoblje vojne hunte 'Čileanskim čudom kojeg je stvorila politika slobodnog tržišta'.

U navedenom kontekstu provođenja neoliberalnih reformi u Čileu može se reći da je za analizu događanja od iznimne koristi dobar dio Gramscijeve teorije o izgradnji političkog pokreta. Polazeći od pojma zdravog razuma kao uporišta svakodnevnog života čija centralna društvena uloga omogućava tumačenje društvenih procesa i odnose između sudionika, moguće je reći da se sukob u Čileu tijekom polovice Dvadesetog stoljeća odvijao upravo kako bi se ostvarila moć da se promijeni njegov sadržaj, odnosno potisne drugačije svjetonazorsko poimanje od onog ekstremno liberalnog, to jest neoliberalnog. S obzirom da su prepoznale kako je sukob neizbježno i suštinski ideološke prirode, moguće je mobilizaciju neoliberalnih snaga objasniti upravo kroz Gramscijevu teoriju uspostave društvene hegemonije. Iako je svakodnevna ekstremno liberalna normalnost za koju su se zalagali u ovom konkretnom slučaju za većinu stanovništva izravno značila život u bijedi, bilo bi u neku ruku promašeno analizu svesti na tvrdnju kako im je to zapravo bio isključivi cilj. Govoreći o ciljevima neoliberalne agitacije nužno je primijetiti da im bijeda zapravo nikada nije cilj, već tek prihvatljiva posljedica provedbe spomenutih politika. Stoga je to najzanimljiviji moment u tumačenju neoliberalnog zdravog razuma i odgovarajući mehanizam za objašnjavanje metoda koje su korištene tijekom političkih previranja u Čileu. To što posljedična bijeda nije

⁵⁴ Klein, N. (2008), Doktrina šoka, uspon kapitalizma katastrofe, V.B.Z., Zagreb, str. 85.

⁵⁵ *ibid.*, str 90.

bila direktan cilj koji su željeli ostvariti već tek prihvatljiva posljedica u procesu neoliberalizacije, ne znači da je njeni zagovornici nisu bili svjesni. Dokaznog materijala je mnogo, vidi Klein (2007.) i Harvey (2005.), a sve također govori u prilog da je glavna težnja bila uspostava svojevrsne diktature kapitala, gdje se smatra da se čitav ljudski potencijal može, pa čak i treba, kvantificirati i mjeriti kroz kapitalne prinose, to jest profit. Imajući na umu stravične posljedice koje su takve politike imale za stanovništvo Čilea, a imaju još i danas na globalnoj razini postaje jasno da ukoliko je krajnji cilj, ugrubo rečeno, svođenje ljudske egzistencije na izračunljivu formulu koja stremi profitu, onda su ljudske (ali i ekološke) žrtve iz te perspektive sasvim prihvatljiv gubitak, odnosno svojevrsan ulog. Tim više ukoliko se pri takvom postupku eliminacije dodatno postižu dva efekta: kao prvi eliminacija nositelja drugačije ideje društvenog napretka (što se postiže kroz direktne pogrome, na primjer komunista i socijalista u Čileu) i zapravo teror nad stanovništvom gdje se kroz prakse inače nepojmljive u svakodnevicu, a opravdane navodnom nužnošću uslijed prijetnje, želi proizvesti toliki šok da se politike čije provođenje slijedi uistinu čine kao jedine moguće, a da alternative jednostavno znače eliminaciju. Takve prakse Klein (2007.) nazivai '*doktrinom šoka*'. Upravo na temelju ovog argumenta postaje jasno da je cilj takvih praksi uistinu bila promjena političkog sadržaja zdravog razuma kao preduvjeta za uspostavu hegemonije.

Spomenuto stanje dominacije pokušalo se uspostaviti kroz ujedinjavanje nekoliko društvenih skupina pod vodstvom neoliberalne ideologije. Glavnu ulogu imala je klasa više-manje organskih liberalnih intelektualaca kao što su bili pripadnici Čičaške škole koji su kroz vlastitu reprodukciju u vidu stipendiranja čileanskih studenata kanili prvotno uspostaviti hegemoniju na čileanskom akademskom polju, konkretno na studiju ekonomije. Vrbovanje tradicionalnih intelektualaca odvijalo se kroz smještanje programa na Katoličko sveučilište u Čileu gdje su pod prijetnjom širenja socijalizma stupili u savezništvo sa tradicionalnim intelektualcima poput svećenika koji su između socijalizma i kapitalizma svakako odabrali kapitalizam. Drugi tip tradicionalnih intelektualaca koji su uspjeli pridobiti bilo je visoko vojno osoblje koje, kao što Gramsci napominje, kao ovisna odnosno neproduktivna klasa u društvu posvećena njegovom 'očuvanju'⁵⁶ ima poseban interes za očuvanje postojećeg stanja. Tu je važno napomenuti da, iako su obje strane u sukobu, znači i liberali i Allendeova fronta imali

⁵⁶ Gramsci. A. (1971.), Selections from the Prison Notebooks, London, Lawrence & Wishart, str. 214.

radikalno drugačije vizije Čilea od tadašnjeg stanja, Allende je s vojskom 'suradivao' posredno, što znači da se oslanjao na ustavnost svog izbora i očekivao automatsku podršku dok su neoliberalne snage aktivno vrbovale časnike i kroz angažman stranih agencija poput CIA-e agitirale među vojnicima protiv socijalista na vlasti čime je uspostavljena puno prisnija veza, tim više što je Pinochet bio kooptiran sa svrhom da preuzme vlast. Nakon što su prikupljeni saveznici unutar Čilea u vidu stvaranja organskih neoliberalnih intelektualaca i kooptiranje tradicionalnih kao što su katolički kler i vojni oficiri, pod prijetnjom socijalizma mobilizirani su i domaći kapitalisti koji su zapravo imali najviše materijalnog za izgubiti dolaskom socijalista na vlast s obzirom na prijetnju od nacionalizacije privatnih posjeda i industrija. Uz pomoć izvana u smislu pritiska međunarodnih organizacija poput MMF-a i Svjetske banke, te savezništva sa vladom SAD-a, pogotovo po izboru Richarda Nixona za predsjednika stvorili su se realni uvjeti za uspostavu neoliberalnog režima, odnosno hegemonije. Konsenzus šireg stanovništva pokušao se uspostaviti na sasvim drugačiji način, kroz već opisanu primjenu doktrine šoka što je s obzirom na geopolitičku situaciju i hostilno okruženje u kojem se Čile našao bilo izvedivo, pogotovo uz kooptiranje vojnih elita i posljedičnu uspostavu hunte.

4 - Zaključak

Koristeći se teoretskim okvirom koji su razvili Berger i Luckmann za proučavanje reprodukcije svakodnevnog života kroz društvene zalihe znanja na fenomenološkoj razini, uporište je stavljeno na kritičku analizu spomenutog koncepta koristeći se Foucaultovom teorijom diskursa. Primjenom takve analize proširena je Berger-Luckmannova teorija na način da se nadogradila kritičkim pristupom koji je pokazao kako su društvena znanja u čvrstoj vezi s odnosima moći, odnosno interesima dominantne društvene grupe. Diskurzivnim praksama o određenoj temi mogućnosti njenog poimanja i analize oblikuju se u skladu s društvenim prilikama što sa sobom neizbježno povlači političke implikacije s obzirom da je takvom metodom moguće direktno utjecati na društvene promjene.

Omogućeno je tako da se u analizu uvede pojam zdravog razuma koji prema Gramsciju nužno obuhvaća i spomenute društvene zalihe znanja, odnosno prakse kroz koje se odvija reprodukcija svakodnevnog života. Gramsci politizira pojam zdravog razuma stavljajući ga u odnos s takozvanim *good sense*-om, na način da *good sense* definira kao kritički nastrojen

dio korpusa društvenog znanja, dok je zdrav razum, prema njegovim riječima, sediment vrijednosti vladajućih klasa iz određenih povijesnih perioda, čineći ga time mjestom i metodom legitimacije određenih društvenih praksi. Drugim riječima, iako je *good sense* dio zdravog razuma, on često nije u prilici održati svoj kritički odnos spram čitavog simboličkog sadržaja iz razloga što način na koji se on definira nije dijalektički, odnosno u simboličko polje zdravog razuma ne ulazi kao kritički usvojeno znanje čiji je način nastanka poznat, već je riječ o znanju koje se potvrđuje i u njemu se zadržava čisto kroz opetovanu reprodukciju. Gramsci, Harvey i Lefebvre tako s pravom upozoravaju na štetne prakse koje je tako moguće diseminirati i posljedično kroz njih uspostaviti neravnopravne društvene odnose .

Zbog svoje plastičnosti pojam zdravog razuma i, što je važnije, njegov simbolički sadržaj tako je po Gramsciju temelj za uspostavu hegemonije, odnosno dominaciju određene društvene skupine koja kad se konačno nađe u poziciji moći može određivati vrijednosti i društvene odnose u skladu sa svojom političkom orijentacijom. Vidljivo je to iz nužnosti da ukoliko se nastoji uspostaviti hegemonija ona po svojoj prirodi mora biti dovoljno jaka da bude u mogućnosti određivati sadržaj zdravog razuma s obzirom da se na temelju njega odvija svakodnevna reprodukcija koja neizbježno poprima privid prirodosti. S obzirom da podrijetlo njegovog simboličkog sadržaja uglavnom nije poznato, tj. nisu jasne metode kojima su određene vrijednosti uvrštene u njegov sadržaj, njihovo osporavanje pa čak i napori ka osporavanju istih, te uvođenju novih metoda , postaju otežani.

Upravo je zato Gramscijeva teorija hegemonije odabrana za analizu primjera društvenih previranja u Čileu tijekom druge polovice dvadesetog stoljeća. Tamo se borba za društveno-ekonomsko uređenje zemlje vodila upravo oko sadržaja zdravog razuma, gdje je unatoč postojanju konsenzusa iskazanog kroz pobjedu na izborima Unido Popular-a, socijalističke koalicije, skupina neoliberalnih ekonomista pod vodstvom Milтона Friedmana, poznatija pod imenom 'Čikaška škola', a uz snažnu potporu američkog State Departmenta, međunarodnih financijskih institucija i lokalnih čileanskih elita, poduzela ozbiljne napore kako bi provela neoliberalne društvene reforme. Takvi društveni napori objedinjeni su kroz rad Naomi Klein pod nazivom 'doktrine šoka' koja je komplementarna u smislu metoda s teorijom uspostave hegemonije Antonija Gramscija. Primjer je posebno zanimljiv i zato što su suprotstavljene

snage, dakle socijalističke i neoliberalne, polazile od istog okvira društvenog uređenja, dakle države, dok se viđenje njene funkcije drastično razlikovalo.

Nastojanje neoliberalnih snaga da socijalistički uređen Čile preoblikuje kroz kooptiranje lokalnih elita uz obilato korištenje vanjskim faktorima (što je zbog geopolitičke situacije, odnosno blokovske podjele bilo moguće) tako je za svoj cilj imalo uspostavu hegemonije sa uporištem u zdravom razumu. Pretendiranje na njegov simbolički sadržaj pomoću kojeg bi se ideologija i posljedične društvene prakse legitimirala i reproducirala neizbježno u isto vrijeme sažeto je u tekstu Wendy Brown 'Neoliberalizam i kraj liberalne demokracije'⁵⁷:

' Neoliberalizam ne pretpostavlja samo da se svi aspekti socijalnog, kulturnog i političkog života mogu svesti na takvu računicu; on također razvija institucionalne prakse i nagrade za ostvarivanje takve slike ljudskog djelovanja. Drugim riječima, kroz diskurs i politiku koji promoviraju takve kriterije neoliberalizam proizvodi racionalne aktere i nameće tržišnu logiku odlučivanja u svim sferama života. U tom je smislu važno da neoliberalizam podrazumijeva normativnu, a ne ontološku ideju sveprisutnosti ekonomske racionalnosti te zagovara izgradnju institucija, politika i diskursâ koji bi odgovarali takvoj ideji. Neoliberalizam je konstruktivistički projekt: on ne pretpostavlja ontološku zadanost ekonomske racionalnosti za sve domene društva već si postavlja kao zadatak razvoj, diseminaciju i institucionalizaciju takve racionalnosti.'

Primjer Čilea tako nam je možda najzornije pokazao metode borbe za društvenu dominaciju u praksi dok su nam posljedice koje su neoliberalne reforme imale za narod Čilea jasan indikator o razini uloga.

⁵⁷ Brown, W. (2003.), Neoliberalizam i kraj liberalne demokracije, <http://www.slobodnifilozofski.com/2014/07/wendy-brown-neoliberalizam-i-kraj.html>, pristupljeno 29.11.2014.

5 - Literatura

- Berger, P. L., Luckmann, T. (1967.), The Social Construction of Reality, New York, Anchor Books
- Brown, W. (2003.), Neoliberalizam i kraj liberalne demokracije, <http://www.slobodnifilozofski.com/2014/07/wendy-brown-neoliberalizam-i-kraj.html>, pristupljeno 29.11.2014.
- Fisher, M. (2011), Kapitalistički realizam, Zagreb, Naklada Ljevak
- Foucault, M., (1991.), Discipline and Punish, London, Penguin Books
- Foucault, M., (2008.), The birth of biopolitics : lectures at the Collège de France, 1978-1979, New York, Picador
- Foucault, M., (1994.), Znanje i moć, Zagreb, Globus
- Freud, Sigmund (1979.), Nelagodnost u kulturi, u: Iz kulture i umetnosti, Beograd, Matica srpska
- Gramsci, A. (1971.), Selections from the Prison Notebooks, London, Lawrence & Wishart
- Harvey, D., (2005.), A Brief History of Neoliberalism, New York, Oxford University Press
- Hudelson, R., (1999.), Modern Political Philosophy, New York, M. E. Sharpe
- Jagić, J. (2014.), Čileanski put u socijalizam, Nepokoreni grad, br. 2, 2014., Zagreb, Mladi antifašisti Zagreba
- Klein, N. (2008), Doktrina šoka, uspon kapitalizma katastrofe, Zagreb, V.B.Z.
- Krancberg, S., Common Sense and Philosophy in Gramsci's "Prison Notebooks" (1986.), u: Studies in Soviet Thought, Vol. 32, No. 2 (Aug., 1986), pp. 163-181, New York, Springer
- Krašovec, P. (2011.), Realna supsumpcija u hramu duha: klasna borba u univerzitetskom polju, jugoLink god. 1., 1. broj, Berlin
- Lefebvre, H., Kritika svakidašnjeg života, 1988. Zagreb, Naprijed
- McGushin, E. F. (ur.), Foucault's Askesis: An Introduction to the Philosophical Life (2007.) , Evanston, Northwestern University Press
- Reich, W., (1998.), Zagreb, Naklada Jesenski i Turk
- Žižek, S. (2008), Pervertitov vodič kroz film, Zagreb, Hrvatsko društvo pisaca